TARİH Konuşuyor

CİLT : 7

SAYI : 47

ARALIK 1967

125 KURUŞ

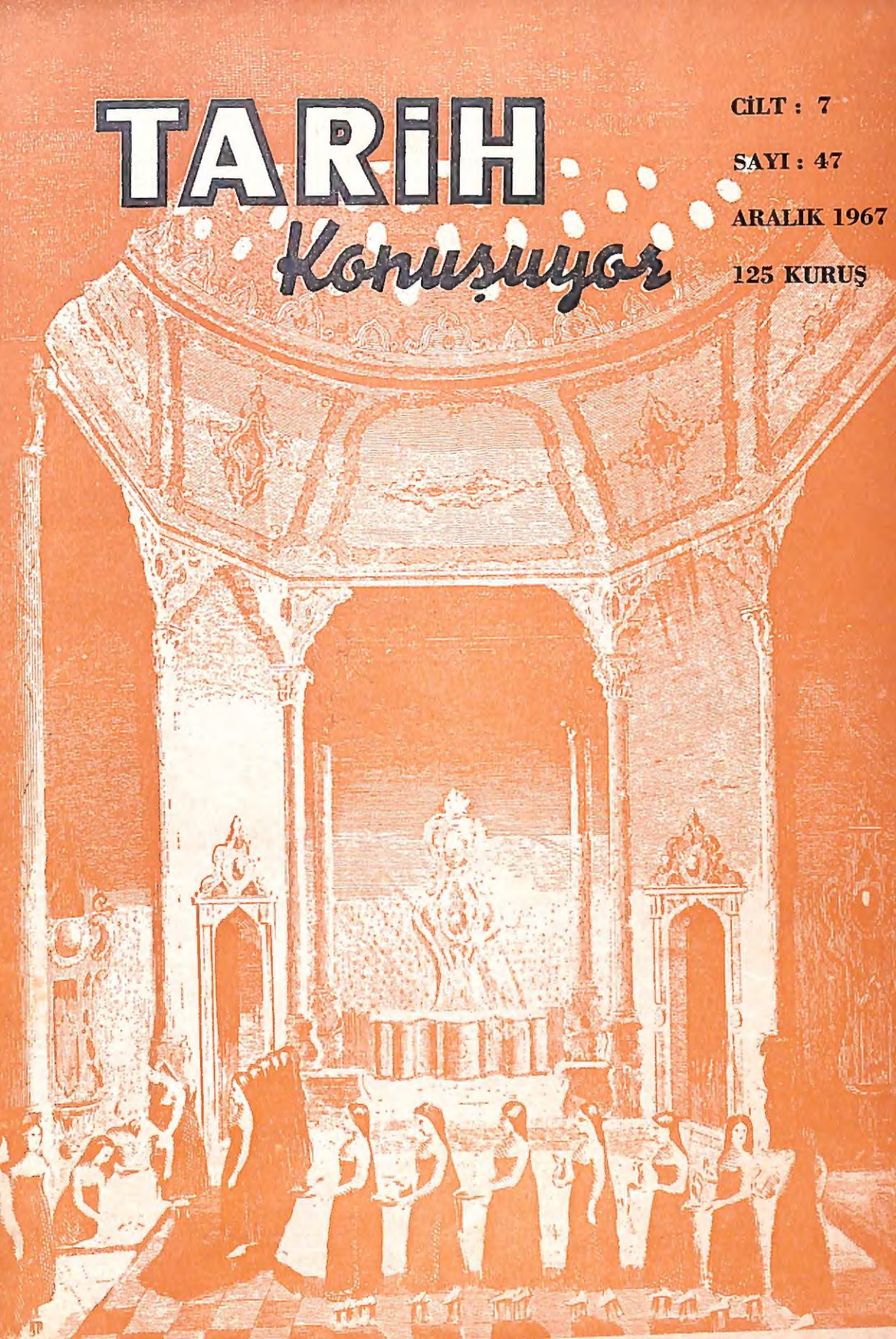

Tarih — 313

Tarih — 314

(Basın : 23396 — A — 21260)

TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT : 7 SALI : 47 ARALIK 1967 FİATI : 125 KRŞ.

Sahibi, Yazışleri Müdürü
MUSTAFA UNAN

●

İdare yeri :
Nuruosmaniye Cad. No. 78-A Tarih Yayınları
Telefon : 22 78 10

●

Murabere ve para gönderme adresi
Posta Kutusu 67
İSTANBUL

●

ABONE ŞARTLARI
Yıllık 12 lira. Dış Ülkelere iki mislidir.

●

Bu sayı, İstanbul'da Halk Basımevinde dizilip basılmıştır.

●

Klişeler Akın Klişe Atelyesinde yapılmış, kapak Karadeniz Matbaasında basılmıştır.

●

Aboneler için her yıl maliyetine, pantazot cild kapakları verilmektedir.

Hepsi hepsi yüz yıl!..

YAŞI ellinin altındaki nesil için en ibretli vesikalar, 1900 - 1920 arasındaki çeyrek yüzyılı bile doldurmıyan zaman içinde, yaşanılan devri tesbite çalışmış hatıralardır. Tamamen Arap harfleriyle olan bu bergüzâr himmetler arasında, Lâtin alfabesine çevrilebilmişler öylesine mahdud ki, bilhassa 1908 den sonra 33 yılın sansür baskısının kalkmasıyla coşkun sel gibi akmış bereket, bugünün delikanlısı için bâkir nimet yığını halinde ortada duruyor... Hayır, ortada da değil: Çünkü meselâ, ne TERCÜMAN-I HAKİKAT'ın, ne İKDAM'ın, ne MUSAVVER MEDENİYET'in tam koleksiyonları, Devlet kütüphanelerinde bile yok!..

Fakat, bu bugünün basık duvarlarını sıra sıra dolduracak yüzlerce cildin hasretini şöylece bir tarafa bırakıp, bir kaç yüzer sahifelik kitapcıklar olacakları var ki, Maarif Vekâletinin bunları tezelden derleyip maliyet değerine evlere sokmaması, günahların affedilmezi oluyor...

Gazetelerimizin, cinayet, skandal, havâiyat iptilâsı içinde yer vermediği küçücük bir haber, kendilerine gelebilme çabasında olanların nelerle uğraştıklarını ne güzel anlatıyordu : "— Rumanya ve Bulgaristan millî kültür müesseseleri, folklorlarına girmiş yabancı terimleri ayıklama kararını vermişler ve el değiştirmiş sınırboyu topraklarda kurdukları müşterek komüsyonlar çalışmıya başlamış. Görülmüş ki, kendilerinin sandıkları Türküler, Destanlar, Menkibeler, Âdetler, Örfler, hemen hemen topyekûn, **Osmanlı Türklerinin** imiş. Şimdi düşünüyorlarmış: Bunları ayıklamıya gücleri yetecek midir?"

Üstad Ahmed Rasim'in, Birinci Dünya Harbi içinde, Ordunun davetlisi olarak yaptığı Rumanya gezisi sonunda o eşsiz üslûbu ile bizlere sunduğu RUMANYA MEKTUPLARI'nın dahi, 1967 Türkiyesi AYDIN'ları için meçhul olduğunu bilselerdi, bahtiyâr komşular, böylesine telâşa düşmezlerdi: Çünkü Ahmet Rasim Rumen Halk Türkleri içinde armonisini Türkçeye yakın bulduklarını dilimize çevirtmiye kalkınca ne görsün? Hepsi, Anadolunun öz malı!.. Hepsi, bizim Evlâd-ı Fâtihan'ın vatanlaştırmak gayretiyle fetih sellerinin önünde gittikleri ilk günlerin gurbet hisleriyle dile getirdikleri duygular... Rumenler de, Bulgarlar da, Sırplar da, Ulahlar da, hatta Macarlar da bunları dillerine çevirmişler ve o engin lirizmin zevkine daha derinden ermişler.. Şimdi bizim delikanlılar, Batı Hayranlığının satıhda kalan kırıntılarına kafalarını sokmanın bedbaht çâresizliği içinde bu engin hazineyi gayrıya terkediyorlar...

* * *

Ve, hepsi hepsi sadece 100 YIL!.. Sadece yüz yıl!..

Yediğimiz her haksız tokad, bizi, kaybettiğimiz kendi öz kökümüze dönebilmeyi değil, onu b i l e b i l m e y i **tek çâre olarak ortaya koyuyor amma, nerede o yürek, nerede o gerçekçi cesur görüş...** — K u t a y .

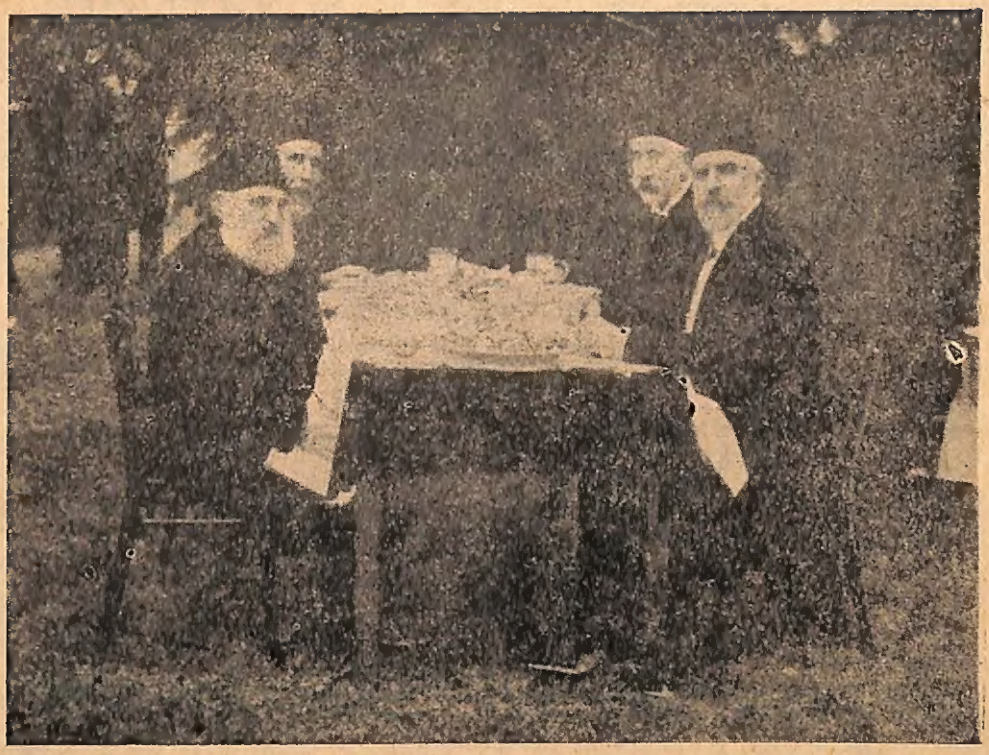

BİR MASA ETRAFINDA 1908 İkinci Meşrutiyetinin Âyân Meclisi şerefine, Mebusan Meclisi Reisi Ahmet Rıza Beyin BEYKOZ kasrında verdiği mükellef ziyafette REİSLER Masası : Solbaşta Âyân Reisi Said Paşa, yanında Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, karşısında Hazine-i Hassa Nazırı Nuri Bey ve sağbaşta Mebusan Meclisi Reisi Ahmet Rıza Bey... Ne kadar garip bir tesadüftür ki, Salt Paşa, İkinci Meşrutiyet Âyânının İLK, Ahmet Rıza Bey de SON reisi oldular!

16 Aralık 1908

Osmanlı İmparatorluğunun devlet erkânının toplandığı yer: Ayan Meclisi

Yazan : Cemal KUTAY

Sultan Hamid idaresinin garabetleri arasında öyleleri vardı ki, bunların telâkki tarzı malûm olmadıkça ciddiliği dahi düşünülemezdi: Bunlardan birisi de, hiç toplanmamış olduğu halde kadrosu tam olarak muhafaza edilmiş olan OSMANLI ÂYAN MECLİSİdir!

Sultan İkinci Abdülhamid, Osmanlı - Moskof 1877 - 1878 Savaşlarının kötü idaresine ve havsalanın güç alacağı garabetle, taarruz, müdafaa kararlarının Padişahın riyasetindeki **Meclis-i Hass-ı Askerî** tarafından verilmesine baş kaldırıp, Saray Müşîri Çerkes Rauf Paşanın Divan-ı Harbe verilmesini isteyince, amcası Sultan Aziz'in kanlı akibetinin ayaklanan vehmi ile Meclisi kapatmış, mebusları sürdürmüş, seçim mıntakalarından ayrılmamaları şartı ile geldikleri yerlere göndermiş ve Mebu-

san Meclisi binası, olduğu vaziyette sekiz ay kapısı açılmadan bırakılmıştı. Sultan Abdülmecid'in DARÜLFÜNUN olarak Sultanahmette yaptırdığı ve daha sonra İstanbul Adliyesi iken yanan bu büyük bina, Ahmet Vefik Paşanın sadrazamlığı zamanında, savaşın bozgunu ile İstanbulu dolduran onbinlerce muhacir açıkta ve perişan iken, Paşanın, şahsına hâs cesaretiyle kapıları açılmış ve içine muhacirler yerleştirilmişti. İbn-ül Emin üstada göre, Ahmet Vefik Paşanın sadaretten azledilmesi sebebleri arasında Mebusan Meclisi binasını açarak buraya muhacirleri yerleştirmesi de vardır!.. Ali Suavi merhumun, aynı muhacirlerle Çırağan Sarayını basması hadisesinin ömürboyu tesiri altında kalan Sultan Hamid, mizâcını bildiği ve ısrarla o makama getirdiği, "Ayastefanos önlerindeki Rus ordusunun İstanbula girmemesini himmetinden beklerim," dediği Sadrazamına bu mevzu üzerinde bir şey söylememiş, fakat, muahede imzalanmasından yirmi dört saat geçmeden kendisini azletmişti. İşte, Parlamenter hayattan böylesine endişelenen Sultan Hamid'in, Mebusan Meclisine karşı duyduğu bu alerjiye karşı nasıl olmuştu da, ÂYAN MECLİSİne dokunmamıştı?

Sebeb bir tek cümle ve çok derin bir hakikat içindedir: Âyân Âzalarını seçmek, Padişahın hakk-ı hükümrânisinden idi, kendisi istediği şahsiyetleri seçerdi, MİLLET'in rey ve söz hakkı yoktu. Bir çeşid ZÂDEGÂN TOPLULUĞU idi ve, bir tarih gerçeği olarak kaydetmek icab eder ki, Sultan Hamid, İmparatorluğun o karmakarışık unsurları arasında bu seçmeyi büyük başarı ile yapardı : Âyân Âzaları arasında, Arnavud sergerdeleri, Çöl Reisleri, Girid, Sırp, Yunan asî şefleri, Hırvat Beyleri vardı!.. Bu unvan ve makamları öyle mükemmel birer hakk-ı sükût olarak kullanma melekesine sahib olan Sultan Hamid, bazen bir **murassâ nişan-ı Osmanî** ve bir **Meclis-i Âyân** taltifi ile, kolordların yapamadığını başarır, çoğu Türkçe yazma - okuma, hatta konuşma bilmiyen bu **Âyan Âzaları** İstanbula da gelmezler, fakat bulundukları yerlerde bu tevcih-i şâhane ile mağrur ve ister istemez devlete mutî olurlardı. Asker ve Sivil Paşalığın öylesine bol ve cömert kadrosu vardı ki, kadınlı - erkekli dağıtılan binbir nişânla değerlenen bu iltifat, ikram, ihsan tuğyanı içinde baş kaldıranlar kolaylıkla yola gelirlerdi: 1908 İkinci Meşrutiyetinden bir sene geçmeden, sınırları üzerinde hâlâ güneşin batmadığı o koskoca imparatorluğun bir ateş kazanında kaynamasının başlıca sebebi, bu İmparatorluğun terkibini Sultan Hamidden öğrenmek mecburiyetinde olan İttihadcıların, tecrübesiz, tatbikat değeri olmıyan, ve çoğu Jön - Türklerin Paris'te tercüme ettikleri **hürriyet ve devlet kanunları** ile o Babil Kulesine benziyen imparatorluğu idareye kalkışmalarıdır.

ÂYAN MECLİSİ DE DEĞİŞİYOR!..

Ve, Temmuz 1908 İkinci Meşrutiyet inkılâbını takib eden günlerde İttihadcılar, Sultan Hamid'in Âyân Meclisini de ele aldılar: Hakları da yok değildi.. Çünkü, biliniyordu ki, Âyân Âzası olan bu zevata **"— Senato toplanacaktır, lutfen geliniz!.."** daveti yapıldığı takdirde asgarî yarısı gelmiyecek, gelemiyecektir: Çünkü aralarında, siyasî vaziyeti ne olursa olsun, adalet önüne çıkmaktan ölümden korkar gibi çekinenler vardır!.. Ve, Sultan Hamid bunları, devletin âciz kaldığı suçlarına devam etmesinler diye o unvana sahib kılmıştır!.. Bu sebebler, öte taraftan artık hür ve hatta lüzumundan fazla serbest olan basın, her gelenin cemaziyelevvelini ortaya koyacak ve devlet merkezi yerinden oynıyacaktır !

Bu sebeble, Âyân, yeni Padişah Beşinci Sultan Mehmet Reşad'ın fermanı ile feshedildi ve, 1293 **(1876)** Kanun-u Esasîsinin ana maddeleri aynen bâki kaldığından, yine, Padişahın hakk-ı hükümrânisinden olarak yeni Âyân âzasını Padişah tâyin etti. Elbette ki İttihad ve Terakki, bu tâyinler üzerinde tesirini gösterdi.

Sarayla Bab-ı Âli arasında uzun gizli kulis faaliyetinden sonra neşredilen resmî liste, büyük bir hayâl sukutu yarattı : Yeni Âyân Âzaları arasında, Jön - Türk hareketine fiilen katılmamış olsa bile, ona karşı gelmemiş olanlar ekseriyeti teşkil ediyordu. Ya o adı bi-

le kolay söylenemiyen ve milliyetinin ne olduğu, ancak isminin hangi dile ait olduğu anlaşıldıktan sonra tahmin edilen zevat?.. Onlar, hemen hemen tamamen ortadan silinmişlerdi. Henüz tahtta olan Sultan Hamid, Cemiyeti ikaz etmek de istememişti. Neden? Her halde, kendisinin otuz üç senelik çetin mücadelelerinin neticelerini, bir kaç hafta içinde, bu genç adamlara içyüzü ile anlatabilme imkânını bulamadığı için veya "— **Beni beğenmediniz, işte meydan, haydi istediğinizi yapın da görelim!..**" ard duygusunu yenemediği için!..

16 ARALIK 1908... YENİ ÂYÂN LİSTESİ İLÂN EDİLİYOR!..

Matbuatın üzerinde haftalardır tahminler yürüttüğü, hatta muhayyel resimlerle ilân ettiği yeni Âyân Âzaları listesi, nihayet, 16 Aralık 1908 tarihinde basına verildi. Baş tarafında, yeni Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Beyin güzel üslûbu ile kısa, fakat vecîz bir izah, hatta Âyân Meclisinin vazifelerini, memleketin içine girdiği yeni devirde, ancak reisleri Said Paşanın anlatabileceği vukufla nelerden ibaret olduğunu tasrih eden mukaddime alâka topladı ve Sultan Hamidin samimiyetine delil sayıldı.

Meşrutiyetin Âyân Meclisi şöyle teşekkül etmişti :

Reis : Eski Sadrazamlardan Said Paşa **(Meşhur Şapur Çelebi... Sultan Hamide yedi, İkinci Meşrutiyette İKİ defa sadrazamlık yaptı).**

Reis Vekili : Müşîr Gazi Ahmet Muhtar Paşa **(1877 - 1878 Osmanlı - Moskof Savaşında Anadolu cephesi başkumandanı. Daha sonra, Balkan Harbinin en felâketli günlerinde BÜYÜK KABİNE'yi kuracaktır).**

Âzalar: Şeyhülislâm Sahib Molla Bey, eski Sadrazamlardan Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, Eski Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa **(Milli Mücadele sırasında İstanbul Hükümetinin sadrazamlarından),** Müşir Ethem Paşa **(Alasonya zaferi kumandanı),** Şûrây-ı Devlet Reisi Hasan Fehmi Paşa **(İlk Mebusan Meclisi Reis-i sânisi),** Eski Sadrazamlardan Tevfik Paşa **(Vahidüddin devrinde son Osmanlı Sadrazamı),** Eski Hicaz demiryolu Nazırı Zihni Paşa, Eski Devlet Şûrası Reisi Tevfik Paşa, Şûray-ı Devlet Reisi Köse Raif Paşa, Şûray-ı Devlet sabık âzasından Abraham Paşa, Reis-ül Ülemâ ve Nakib-ül Eşrâf Rıza Efendi, Şûray-ı Devlet sabık âzasından Şerif Ali Haydar Bey, Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Nuradunkyan Efendi, Eski Orman ve Maadin Nazırı Mavrokordato Efendi, Bahriye Nazırı Damat Ferik Ahmet Hikmet Paşa **(daha sonra Sultan Hamid'e hal'ini tebliğ edecek heyete katılacaktır!),** Eski Bahriye Nazırı Topçu Birinci Feriki Rıza Paşa, Eski Taşlıca mutasarrıf ve kumandanı Birinci Ferik Süleyman Paşa, Eski Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Efendi **(Osmanlı İmparatorluğunun son vak'anüvîsi),** Maarif Nazırı Recaî Zade üstad Ekrem Bey, Hazine-i Hassa Nazırı Nuri Bey, Eski Tahran sefiri Nasuhî Bey, Eski Aydın Valisi Faik Bey, Eski Şûray-ı Devlet âzasından Mavroditi Bey, Birinci Mahkeme-i Ticaret Reisi Melih Bey, Orman Hey'et-i Fenniye sabık reisi Aram Efendi, Cezairli Emîr Abdülkadir zade Ferik Muhittin Paşa, Şûray-ı Bahriye sabık reisi Ferik Mehmet Paşa, müteakaid Feriklerden Şevket Paşa, Eski Zaptiye Nazırı Ferik Sami Paşa, Eski Şûray-ı Devlet âzasından Bohor Efendi, Fenerli Beyi Legofet Aristaki Bey, Şûray-ı Devlet sabık âzasından Yorgiyadi Efendi, Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi, Mısırlı Prens Mehmet Ali Fazıl Paşa, Selânik adliye sabık müfettişi Galib Bey, Eski Hariciye müsteşarı Fethi Franko Bey, Evkaf Nazırı Mısırlı Halil Paşa, Şeyh Abdullah Zade Şeyh Abdülkadir Efendi, Manastır Bulgar Metropolidi Oksnetti Efendi, Ulah muteberânından Besarya Efendi.

SON YÜZ YILLIK OSMANLI ERKÂNI BİR ARADA

İkinci Meşrutiyetin Âyân Meclisinin şöyle bir hususiyeti oldu: Son Yüz Yıl Osmanlı devlet erkânı bir araya gelmişlerdi!..

Bu gelişte, Türk milletinin dünya yüzünde kendisine has müsamahasının cidden karakteristik tecellisi de vardı: Âyân Meclisi'ni, yâni 1293 Kanun-u Esâsîsine göre, Parlamenter rejimin büyük müessesesini teşkil edenler, tasfiye edil-

Beykoz ziyafetinde bulunan 1908 in Âyân ve Mebuslarından bir grup.

diği iddia edilen ferdî saltanatın, bilinen tâbiri ile MONARŞİ'nin insanları idiler!.. Acaba, Meşrutiyetin inkılâbını yapanlar, hamurları böylesine kişileri bir çatı altına toplayıp da onlara en geniş yetkileri vermekten çekinmiyor mu idi?

Nitekim bu Âyan Meclisi, muhalefet İttihad ve Terakkiyi Mebusan Meclisinde adamakıllı sıkıştırınca, Cemiyet'in elinde istenileni yapmıya mahkûm edilmiş Beşinci Sultan Reşadın bir istizânına istenilen cevabı vererek Meclisin Feshini ve Lutfi Fikri Beyni tâbiriyle **sopalı - bıçaklı seçim**'den sonra da **"—Evet Efendim... Kabul"** meclisinde de İttihad ve Terakki'nin kesin hâkimiyetine imkân verdi!

Hepsi kendi sahalarında şüphesiz ki birer OTORİTE olan bu yaşlı, tecrübeli şahsiyetlerin, bihassa **usul hakkında** ve, meselâ, esasa girmeden **maddelerin tahlili** bahsinde yaptıkları konuşmalar, dikkatle tetkike değer: Bu uzun, ıstılâhlı, fakat devrim ilmini kucaklıyan izahlarda temeli Bürokrasiye dayalı, Kırtasiyeci bir devletin rontgeni görülür: Meselâ, ormanlara **cibâl-i mübaha = serbest dağlar** adını veren kahrolası zihniyetle, o güzelim engin yeşillikler baltanın ve ateşin tahribi altında yok olurken, Âyân Meclisi, bu temel felâkete çâre yerine, Orman ve Maadin Nazırlığının hazırladığı kanuna konulan isim üzerinde DÖRT CELSE münakaşa eder!.. Bu sırada yanıp kül olan milyonlarca ağacın hesabı da, ancak **mevzu rûznameye alınmış ise ve bu ithâl dahilî tâlimatnamenin kavaid-i esasiyesine intibak etmiş ise** mümkündür!

Bugünkü manzarada, hâlâ, o kırtasî mekanizmanın izleri var... Ve, yaşı ne olursa, hatta ihtisası ne olursa olsun bugünkü **Cumhuriyet Çocukları** bile, millet ve devlet işlerinin başına geçtikleri zaman o hazin irsiyetten kendilerini kurtarmışa benzemezler!..

ÂYÂN AZALIĞI HASRETİ!..

Âyân âzaları arasında, İmparatorluğun en tanınmış, en bol gelirli aileleri çoğunluğu teşkil ederlerdi. Senelerce, İkinci Meşrutiyet Âyanına Başkâtiplik yapmış olan rahmetli İsmail Müştak anlatırdı

ki, bir çokları tahsisatlarını almazlar, **"— İhtiyacı olan kâtip efendilerle müstahdemlere lutfen mahremce tevzi ediniz!.."** derlermiş. Fakat ÂYÂN adı öylesine bir câzibeyi temsil edermiş ki, bu makama bir UNVAN olarak sahip olmanın değeri, devlet merhalelerinde kıdemin en üstü addedilirmiş. Müzakere sırasında çoğunun başı önlerine düşen bu aşırı yaşlı kişiler, böylesine toplu halde olmanın hayatla aralarındaki münasebetin devamına ait hüccet sayarlarmış...

Ünlü hiciv üstadı Eşref'e, İttihadcılar, sükût hakkı teklif etmişler, hakk-ı huzuru olan ve tam maaşla emeklilik ifade eden makamları bir bir saymış, dökmüşler... Hayır!.. EŞREF, aşağıdaki dörtlüğü ile SENATÖRlüğe olan hasretini ifade edivermiş:

Hizmet etmek isterim kayd-ı hayat ile fakat,
Gönlümün meyli ne beylik ne paşalıktadır!
İhtiyarım... Geldi emvâta karışmak demleri,
Son ümidim Meclis-i Âyâna âzalıktadır!

Peki... EŞREF'i ÂYÂN AZASI yapmışlar mı? Tabii yapmamışlar.. Çünkü kendisi, bu isteğini anlatan dörtlüğünde:

İhtiyarım... Geldi emvâta karışmak demleri

teşhisi ile, bu, ölümü bekliyen kadronun arasına girip nişanlar, apoletler, unvanlarla dolu göğüslerin altındaki **devrini tamamlamış Dünya'nın** tablosunu çizmiş olsaydı, Devlet kademesinin SON ÜMİDİ câzibesini muhafaza edebilir miydi ?

Tarih — 315

Ölümünün 694. Yıldönümünde

HAZRETİ MEVLÂNÂ

Yazan : Ziya HANHAN

Her başlangıç, bir "son" un habercisidir. Her "son" ise, bir "yeniden başlama" dır.

"Hicret" lâfzının, ebced hesabıyla karşılığı olan, 608 (Milâdî : 1211) inci yılıydı. Harzem İli'nin başkenti olan BELH'ten kalkan bir *"Gam Kervanı"* batı - güneye doğru yol alıyordu. Gidiş istikametinde Nişabur, Kazvin, Rey şehirleri ve daha sonra, o günlerin bilim ve sanat merkezi olan Bağdat vardı. Ama, Gam Kervanı'nın nereye varacağı, nerede duracağı belli değildi.

Yüzlerce at, katır ve deveden kurulu olan kervan, ağır ağır batı-güneye doğru iniyordu. Çoğuncasını hastaların, sakatların, yaşlıların teşkil ettiği kervan, gerçekten bir, *"Gam Kervanı"* idi. Harzemliler Sultanı Mehmet Şah, Eniştesi Bilginler Sultanı Bahaeddin Veled'i, münafıklar sözüne uyarak, memleketinden sürüyordu. Belki beş yüz, belki de daha fazla insan, Mehmet Şahın bir emriyle, vatanlarından ayrılmak zorunda kalmışlardı. *"Sazlık"* tan koparılanlar arasında küçük bir *"kamış"* da vardı. Bu, ilerde bir *"ney"* olacak ve dünyayı gurbet naleleriyle dolduracaktı :

Dinle ney'den, kim hikâyet etmede,
Ayrılıklardan şikâyet etmede.

YILDIZ - GÜNEŞ

Gam Kervanı'nın önünde, bir "Ümit Yıldızı" parlıyordu. Bu, dördünü henüz bitirip beş yaşına basmış olan, Âşıklar Sultanı CELÂEDDİN'di. Gelecekte dünyalara ışık ve nur saçacak olan Mevlânâ Celâlettin, bebeklik çağından çocukluk devresine daha yeni girmişti. Doğduğu şehirden, oyun arkadaşlarından ayrılmış, sonu belirsiz "GURBET" e doğru gidiyordu. İnce yapılı, zaif, nahif bir çocuktu. Yol meşakkatlerine karşı, öteki yolculardan daha az dayanıklıydı. Hicretin verdiği elemle daha da inceldi, gerçekten bir *"saz"* a benzedi. Sevgili oğlunun yollarda örselenmesinden kaygı duyan annesi, içindeki endişeyi kocasına açtı :

"— Celâlimiz için kaygı duyarım. Bu yolculuk O'nu pek sarstı. Eski haline dönünceye kadar bir yerde konaklasak," derim.

Prenses Mümine'nin endişesine karşı, Bilginler Sultanı Behaeddin Veled'in cevabı şöyle oldu :

"— Elem çekme Mümine Hatun: Celâl'imiz, Tanrının esirgeyici ve koruyucu nazarları altındadır. Celâl'imizi bu yeryüzü mahbesine gönderen O'dur. Buradaki ümitsizlere ümit, şifasızlara şifa versin diye... Yoksa Celâlin bu zindanda işi ne?"

Hazreti Mevlânâ'nın Türbesinden bir görünüş

Behaeddin Veled, doğruyu söylüyordu. Gam Kervanının küçük yıldızı ve aşk semasının büyük güneşi, "lâhut" âlemini bırakıp, "nasut" âlemine inmezdi. Eğer, bu "mahbes" ten kurtaracağı zavallılar olmasa...

EBEDÎ YOLCULUĞUN İLK BELİRTİLERİ

1273 kışı, Konya ve dolaylarında şiddetle hüküm sürüyordu. Rivayetlere göre, ayni kış, sık sık depremler oluyor, yer sarsılıyordu. Mevlânâ, bir gece Hüsameddin Çelebi'nin evine gitti. Hüsamettin, Mevlânâ'nın çok sevdiği talebesi ve kâtibiydi. O, Mesneviyi, Hüsameddine okuyarak kaleme aldırmıştı.

Hüsameddin'in evinde, beraberce "Tâbhane" ye çekildiler. Tâbhane, kışı çok olan memleketlerde kullanılan ve ortasında "tandır" denilen bir ocak yakılan odadır. Mevlânâ, Hüsameddine, bir tomar kâğıt getirmesini emretti. Kâğıt ve kalem hazır olunca da, yeni ilhamlarını yazdırmağa başladı. Mevlânâ söylüyor, Hüsameddin yazıyordu. Henüz on sayfa kadar bir şey yazılmıştı ki, Mevlânâ kâğıt destesini çekerek tandırın ateşlerine attı. Hüsamettin Çelebinin bu hale eseflendiğini görünce de:

"— Artık büyük yolculuk sırası gelmiştir. Sırlarımızı beraberimize alıp aslımıza döneceğiz." dedi.

Umulur ki, bu esnada Mevlânâ rahatsızlık ürpermeleri geçirmekte ve hastalığın verdiği üşüme duygusunu gidermek için ateşi daha fazla tavlandırma arzusundaydı.

Menakıp ve rivayetlere göre, Âşıklar Sultanının rahatsızlığı büyük bir üşütmeden ileri gelmişti. Ayni zamanda dayanılmaz bir harareti de vardı. Nitekim, menakıpte, *"elini su dolu kazana batırıp mübarek yüzüne, göğsüne sürdüğü"* kayıtlıdır.

Mevlânânın hastalığı boyunca, oğlu Sultan Veled, hiç yanından ayrılmadı. Uyku, durak nedir bilmeden babasının hizmetinde bulundu. Hasta yattığı sürece, Konya'nın bilginleri, kumandanları, ileri gelenleri her gün O'nu yokluyor, teselli edecek sözler söylüyorlardı. Bunlardan Sadrettin Konevî ile görüşmelerini enteresan bulduğumuz için aşağıya naklediyoruz. Parça, Ahmet Eflâkî'den aynen alınmıştır :

"— Gene Çelebi Hüsameddin Hazretlerinden nakledilmiştir ki, bir gün Şeyh Sadrettin, dervişleriyle birlikte Mevlânânın iyadetine (hasta yoklaması) gelmişti. Son derece ilgi gösterdi, çok üzgündü. Hüdavendigâr Hazretlerine :

"— Tanrı, yakın zamanda şifalar versin, dedi. Hastalık hali, ahiretteki mertebenin yükselmesine sebep olur. İnşallah yakın zamanda tam bir sıhhat elde etmiş olursunuz. Çünkü siz, âlemlerin canısınız. Sağlık ve sıhhat size lâyıktır."

Bunun üzerine Mevlânâ :

"— Bundan sonra Tanrı, sizlere şifa ve ömürler versin. Âşıkla maşuk arasında bir kıl gömlekten başka bir şey kalmadı. Bunu da soyup çıkarmalarını istemiyor musunuz? Nûr, nûra kavuşmak üzredir."

Konyalı Sadrettin ve dervişleri, gözyaşları içinde Mevlânânın yanından ayrıldılar. O zaman Hüdavendigâr Hazretleri şu gazeli söyledi :

"— Sen, içimde benimle beraber yaşayanın nasıl bir padişah olduğunu ne bilirsin?

Benim bu altın (sarı) renkli yüzüme bakma! Ayaklarım demirdendir (yoluma cesaretle devam edebilirim). Ben, beni varlık âlemine getiren Padişahıma gidiyorum..."

SON VASİYETLER

Mevlânânın dünya işlerine dair vasiyetleri çok kısa oldu. Önce, Konya zenginlerinden birine elli iki dirhem bir borcu olduğunu ve bunun hemen ödenmesini vasiyet etti. Borcun ödendiği haberini alınca da :

Âlemlerin Rabbine şükürler olsun, dedi. *Bu ağır yükten kurtuldum!"*

Sonra, cenaze namazının, Sadrettin Konevî tarafından kıldırılmasını istedi.

Daha sonra, kendisinden boşalacak yere (Halifeliğe) Hüsameddin Çelebi'nin geçmesini diledi.

Çok sevgili oğlu Sultan Veled için bir vasiyette bulunmadı. Bu hususu kendisine hatırlatanlara da :

"— Oğlumuz Veled, bir aslandır. Aslanlar, korunmağa, gözetilmeğe muhtaç değildir" demekle yetindi.

Bu vasiyetlerinin dışında, ziyaretine gelenlerin hepsini, "ÖLÜM" denilen acı gerçeğe alıştırmakla geçirdi. En güzel, en mânâlı şiirlerini ölüm üzerine söyledi.

Hastalığının ağırlaştığı bir sırada, Hanımı şöyle dedi :

"— Hüdavendigâr hazretleri, dünyayı gerçeklerin nuruyla doldurması için, hiç değilse, üç - dört yüz yıl yaşamalıydı." Eşinin bu duasına karşı Mevlânânın tepkisi sert oldu :

"— Niçin, niçin?.. Biz, ne Firavun, ne de Nemrutuz. Bu toprak âlemiyle bizim ne işimiz var? Biz, bir kaç mahpusun kurtulması için bu dünya zindanına gelmişiz. Sonunda geldiğimiz yere döneceğiz. Ortada zavallıların faydaları olmasaydı, bu toprak evde bir ân bile durmazdık."

Mevlânâ, tâ çocukluğu zamanında, babası Bahaeddin Veled'in annesine söylediği sözleri tekrar ediyordu :

"— Celâlimiz Tanrının esirgeyici ve koruyucu nazarları altındadır. Celâl'imizi yeryüzüne gönderen O'dur. Ümitsizlere ümit, şifasızlara şifa versin diye. Öyle olmasaydı, Celâlimizin bu zindanda işi neydi?..."

DAMLA'NIN DENİZE DÖNÜŞÜ

Ahmet Eflâkî'nin beyanı gereğince : *"Mevlânâ, 672 Hicret Senesi, Cemazi-yel Ahar ayının beşinci Pazar günü, güneş batarken, bu mülk âleminden melekût âlemine göçtü* (17 Aralık 1273).

Ölümü gayet sakin ve huzur içinde karşıladı :

"Sevgilimden içi zehir (ecel) dolu bir kadeh geldi. Ondan gelen herşeyi sevinçle, zevkle karşılayacağız. Bu gün, aynanın üzerini kaplayan toz silinecek ve hayal gerçeğe dönecektir. Ruh olarak göklerin (eflâkin) üzerine çıkacağız, cisim olarak yerin altına gireceğiz."

O, böyle söylüyor ve eceli şöyle davet ediyordu :

"— Yakına gel, yakına!.. Ey benim sevgilimin, sultanımın habercisi!"

Haber, Konya'da duyulunca, koca şehri bir vâveylâdır sardı. Konya, hakiki bir mahşer gecesi yaşamaktaydı. Başta Selçuk Sultanı, Sahip, ve Pervane olmak üzre, bütün halk, Mevlânânın eşiğinde toplanmışlardı. Halk, yolları, meydanları tıklım tıklım doldurmuştu. Müthiş soğuğa rağmen, bütün şehir geceyi sokaklarda ve uykusuz geçirdi.

Yukarda da arzettiğimiz gibi, Mevlânânın hastalığı boyunca, sevgili oğlu Sultan Veled, bir dakika bile yanından ayrılmamış, Âşıklar Sultanının hizmetinde bulunmağı canına minnet saymıştı. Büyük Mevlânâ, en son gazelini oğlu Sultan Veled'in büyük ilgi ve bu ilginin verdiği yorgunluk için söylemiştir. Hazretin en son gazeli olan bu şiiri - teberrüken - dercediyoruz:

"— Git, başını yastığa koy ve dinlen! Ben hastayı, ben müptelâyı bırak. Biz, sabahlara kadar sevda dalgalarıyla çalkalanan bir aşk deniziyiz. İstersen kal lutfet, istersen git, cefâ et.

Güzeller için vefâ, gerekli değildir. Ey solgun yüzlü âşık, sen sabreyle, vefa göster.

Sevdiğimiz, bizi rahatça, kolayca öldürüyor. Fakat, kan pahamızı biçmiyor.

Ölümden başka çaresi olmayan bu dert için ben nasıl şifa diliyebilirim.

Bilirim, o yol tehlikelerle doludur. Ama, benim elimde zümrüt gibi bir aşk var. Elimdeki zümrütle ejderhanın gözünü kör edebilirim."

CENAZE TÖRENİNDE HADİSELER

Mevlânâ, bir şiirinde şöyle der :

"Yetmişiki milletin sırrını bizden dinle. Biz, öyle bir "ney" iz ki, bir perdeden yüzlerce ses çıkarırız."

Âşıklar Sultanı, gerçekten de "yetmişiki" milletin sırrını biliyor, "yetmişiki millet" i seviyordu. Seven, elbette ki sevilecekti. O : *"Eğer Müslümansan da gel, Hıristiyansan da gel, Mecûsi ve Kâfir (gebr) isen de gel"* diye, yetmişiki milleti kendi kapısına, ümit kapısına çağırıyordu.

Cenaze, sabahleyin güneş doğarken evden alındı ve ancak akşam üzeri mezarlığa götürülebildi. Yolda birçok hadiseler olmuş, naaşın bulunduğu tabut, altı defa parçalanmıştır. Âşıklar Sultanı, ebedî istirahatgâhına ancak yedinci tabutla ulaşabilmiştir. (Menakıb-ül Ârifin : Cilt 2. Sayfa : 17).

Cenaze törenine, Hıristiyanlar, Muse-

viler, dinsizler de katılmıştı. Ahmet Eflâkî'nin dediğince, *"Herbiri kendi âdetleri üzre, tabutun önünden gidiyor, Zebur'dan, Tevrat'tan, İncil'den ilâhiler okuyorlardı. Müslümanlar sopa ve kılıçlarla bunları alaydan dışarı çıkarmak istiyor, fakat, "YETMİŞİKİ" türlü millet, ölümü dahi göze alarak cenazeyi terketmiyorlardı. Bunlardan bir Rum keşiş şöyle bağırdı :*

"— Mevlânâ, ekmek gibi, bir Tanrı lûtfudur. Onu bizden ayıramazsınız. Tanrı ekmeği nasıl bütün kulları için ihsan ettiyse, Mevlânâ da yalnız Müslümanların değil, bütün insanların nimetidir."

Bir Musevi Haham ise,

"— Mevlânâ bir güneştir, diyordu. Güneş, bir sarayla bir kulubeyi ayni ölçüde ısıtır ve aydınlatır."

Nihayet, Sadrettin Konevî'nin müdahalesiyle hadiselerin önüne geçildi ve Mevlânâ'nın aziz naaşı -şimdiki türbenin yerinde- Tanrının rahmet ve magfiretine tevdi edildi.

Yazımızı, Hüdavendigârın bir şiiriyle bitirelim :

Azrail, âşıklara yol bulup el uzatamaz.
Âşıkları ancak aşk ve sevda öldürür.
Aferin, nice diriliklerden iyi olan bu ölüme.

Gazi Osman Paşa'nın Grandük Nikola ile karşılaşması.

Bir Kahramanlığın Hikâyesi

Plevne ve Osman Paşanın Esareti

Yazan : M. Şevki YAZMAN

Yalnız bizim harp tarihimize değil, dünya tarihine de misli olmıyan bir müdafaa harbi olarak geçen Plevne muharebesinin sonu ve bu kahramanca hareketleri sevk ve idare etmiş Müşir Osman Paşanın yaralanıp esir düştüğü mertlik ve yiğitlikle dolu 10 Aralık 1877 gününü anmak, millî bir vazifedir.

Şunu peşinen söyliyelim ki, Osmanlı ve Türk ordusunda ne vakit kaabiliyetli, cesur bir komutan işin başında ve idarede bulunursa, eşsiz bir kahramanlık yaratmıştır. Çünkü Türk askeri aslında çok fedakâr, memleketine ve milletine çok bağlı, bunlar uğruna hiç bir fedakârlıktan ve ölümden çekinmez insandır. Elverir ki bunları bir araya toplayıp idare edebilen bir komutana sahip olsunlar. İşte Müşir Osman Paşa da bunlardan biriydi. Ve o sayede ümitsiz Plevnede eşsiz kahramanlığı yaratabilmiştir.

Sene 1876.. Bütün Balkanlar isyan halinde... Rus Çarı, Bosna - Hersek'ten başlayıp Sirbistan, Karadağ, Bulgaristan'daki Hıristiyan ahalinin hukukunu korumak bahanesiyle Avrupa devletlerini de kendi tarafına çekmeyi becermiştir. Bunlara yalnız hak ve hürriyetlerinin tanınmasını değil, bu hakların bizzat Rus sefirleri ve konsolosları tarafından kontrolünü de ister. Sirbistan isyanı da ileri gitmiştir. Osmanlı Hükümeti Sirbistanla harbe girer, mağlûp eder, yola getirir. Fakat Rusya duramaz. Romanya ve Avusturya ile de anlaşarak 23 Nisan 1877 de Osmanlı Devletine harp ilân eder.

Gazi Osman Paşa.

Kabul edilmek lâzımdır ki Ruslar Osmanlı Devletine harp ilân ettikleri zaman Osmanlı orduları da Avrupa cephesinde Bosnadan Varnaya kadar dağılmış bir durumda idiler. Rusların hangi yoldan ve istikametten geleceğini hesaplayıp ona göre stratejinin emirlerini yerine getirecek durumda değildiler. Ordunun büyük kısmı Tuna boyunda ve dört kalede (Rusçuk - Silistire - Varna - Şumnu) da toplanmıştı. Fakat düşünelim ki bu muharebede eşsiz kahramanlığını anlatacağımız Müşir Osman Paşanın ordusu İstanbul istikametinde yapılacak bir saldırının çok uzağında, hayli kenarda, Sırp hududu yanında Vidin'de bulunuyordu. Keza bu muharebede yine nisbeten mühim rol oynayacak Süleyman Paşa ordusu ise Bosna'da idi. Vakıa harp ilânından sonra Ruslar Balkanlar ve İstanbul istikametinde harekete geçince icabeden noktalara getirileceklerdir amma, boşuna geçen zaman ve harekât sırasında acele yürüyüşler yüzünden birliklerin çekecekleri sıkıntı, yorgunluk, iyi bir sevk ve idareye delâlet etmez. Kaldı ki başta Padişah Sultan Hamid olmak üzere orduyu sevk ve idare edenler arasında da stratejenin ve harbin icaplarını yapmağa azimli kimseler pek azdı ve hepsi de birbirinden çekiniyorlardı.

RUS ORDUSUNUN HAREKÂTI

Bizimkilerin dağınık halinden istifade eden Ruslar 26 - 27 Haziran 1877 de hemen hiç mukavemete uğramadan Tuna nehrini Ziştoy yakınlarından geçtiler ve güneye doğru ilerlemeğe başladılar. İlerleyen kolun birisi Ruscuk, öteki Niğbolu, diğer bir kol da Balkan silsilesi ve Şıpka geçidi istikametinde ilerlemeğe başladı. Daha bu ilk günlerde Osman Paşanın teklifi şu idi: Bana müsaade edin, Rus ordusuna batı tarafından saldırayım. Onu güneye ilerlemekten ancak bu saldırı alıkoyabilir.

Serdarı Ekrem (Baş Komutan) Abdülkerim Nadir Paşa, Osman Paşanın bu teklifini reddetti ve onu Vidin'de beklemeye bıraktı. Ancak başkomutanın değişmesinden sonradır ki Osman Paşa ordusuna doğuya yönelme emri verildi ve 13 Temmuz 1877 de hareketle yedi günde Plevne'ye varıldı ve tarihin meşhur muharebeleri de bundan sonra başladı.

BİRİNCİ PLEVNE MUHAREBESİ

Osman Paşa Plevne'ye gelirken hayli acı haberler almıştı. Ruslar Niğbolu'yu almışlar, Balkan silsilesine ulaşmışlar, Kızanlık ve Yeni Zağrayı tehdit edecek derecede ilerlemişlerdi. Geceli gündüzlü yürüyüşlerle Plevneye vardığı zaman askerleri yorgundu; hatta bir hayli de ölü ve hasta da geride bırakılmıştı. Buna rağmen Plevne'ye varır varmaz birliklerine altı saatlik bir dinlenme verdi. Karınlarını doyurdu ve arkasından saldırıya geçti.

Asker ve top itibariyle Osman Paşanın birliklerinde fazla bir üstünlük olmamakla beraber vurduğu darbenin tesiri büyük oldu. Bu ilk harpte General Şuldmer komutasındaki 11.000 kişilik tümene biri general, 73 ü subay olmak üzere 3000 ölü verdirmişdi. Ve darbe Ruslar üzerinde ani bir şok tesiri yapmıştı. Türklerin zayiatı ise 1000 ölü ve 1000 yaralı kadardı. Derhal güneye ilerleyen Rus birlikleri durdurulmuş, Plevne'ye karşı yeni kuvvetler ve birlikler gönderilmesi emrolunmuştu. Osman Paşa bu

esnada bir taraftan yorgun birliklerine çeki düzen verirken, diğer taraftan Plevne etrafında sahra tahkimatı yaptırmağa başlamıştı. Ayrıca bu sıralarda Sofya üzerinden on taburluk bir takviye aldı. Fakat Rusların ilk darbe üzerine buraya topladıkları kuvvet hayli büyüktü ve bu şartlar altında İkinci Plevne müdafaası başladı.

31 TEMMUZ 1877 MUHAREBELERİ

Bu muharebelerde Rusların kuvveti 27.000 Piyade, 3000 süvari, 184 topa yükselmişti. Osman Paşanın kuvveti ise 23.000 insan ve 58 toptu. Fakat Paşanın itina ile hazırlattığı tahkimat çok işine yaradı. Rusların yedi - sekiz dalga halinde yaptıkları hücum geri püskürtüldü ve bizim verdiğimiz 1200 zayiata karşılık Ruslar 7300 zayiat vererek geri çekildiler. Bu sıralarda Rusların ilerlemesi durmuş fakat Osmanlı ordusu da hâlâ toparlanamamıştı. Vakıa Süleyman Paşa ordusu Basra'dan Balkanlara gelmiş, fakat ne bu ordu, ne Mehmet Ali Paşanın doğudaki ordusu, ne de Osman Paşanın batıdaki ordusuyla birleşebilmişti. Hatta bir ara Osman Paşanın geri çekilerek bu ordularla birleşme teklifine Padişah :

"— Plevne'nin askerî ve tarihî kıymeti o derece büyümüştür ki, buradan ayrılmana asla müsaade etmem" diye de garip bir cevap göndermişti.

Bu keşmekeş içinde Ruslar üçüncü defa ve 7 eylülde 100.000 den yukarı asker, 432 topla bir saldırı daha yaptılar. 15.200 zayiatla geri püskürtüldüler. Rus ordusu için artık Plevne'yi tamamen muhasara edip dışarıdan gelecek yardımları ve hatta yiyecek ve içeceği kesmekten başka çare kalmamıştı. Bütün kuvvetlerini bu kahraman ordu etrafında toplamaktan başka çare görmüyorlardı. Takriben 30.000 mevcudlu Plevne müdafilerini etrafı 100.000 den fazla mevcudlu bir ordu ile 24 Ekimde muhasara ettiler. 30 Ekimde de Rus orduları başkomutanı ve Rus veliahtı Grandük Nikola, bu vaziyeti Osman Paşaya bildirerek teslim olmasını söyledi. Osman Paşanın cevabı gayet kat'iydi :

"— Şimdiye kadar savaştık ve muzaffer olduk. Bundan sonra da vatanımız ve imanımız uğruna ölünceye kadar buna devam edeceğiz. Dökülen kanların mesuliyet ve günahı ise bu harbi çıkaranlara aittir."

Şayan-ı dikkattir ki, muhasaranın başladığı 24 Ekimden Osman Paşanın ordusunun artık açlığa, sefalete dayanamayıp çıkış yaptığı 10 Aralık 1877 tarihine kadar Ruslar muhasaradaki kuvvetinin en az üç misline sahip oldukları halde ciddi bir hücum yapmadılar; gözleri o kadar korkmuş ve yılmışdı... Durup teslimi beklediler. Sabır ve tahammülün son haddine geldiği zaman bu kahraman ordu muvaffakiyet ümidi olmadığı halde teslim olmayarak saldırıya geçti. Çetin ve zayiat dolu bir muharebeden sonra Osman Paşa bir top güllesile ayağından yaralandı ve yanındakilerin zorlaması üzerine teslime razı oldu.

Ertesi gün karşılaştığı Rus Çarının söylediği sözler onu dünya önünde tanıtmağa yeter. Çar şöyle demişti :

"— Güzel ve kahramanca müdafaanızdan dolayı sizi tebrik ederiz. Bu harp tarihine geçecek en başarılı müdafaalardan biri olmuştur."

Bu şerefi bize kazandıranlara Allah gani gani rahmet eylesin.

Tarih — 817 (Basım : 10434 — A — 20105)

Topbaşı'da Kaadiriler Yokuşunda, Kaadirî Asitanesi bilinen Dergâh-ı Şerifte Cenab-ı Pîr-i Sani İsmail-i Rûmî makamı.

Kapatılışının 42. yıldönümünde

TEKKELERİN ÇÖKÜNTÜ SEBEPLERİ

— 4 —

Yazan : Cemaleddin Server REVNAKOĞLU

Zikir esnasında *"Bürhan göstermek"*, hârikulâde haller, hünerler izhâr etmek, ancak pek nadir olarak, meselâ yılda bir def'a, o da pek lüzumlu görüldüğü takdirde yapılabilmesine izin verilmiş iken, son zamanlarda İstanbul'da bazı Rifaî Tekkelerinde her hafta, hatta her toplantıda Bürhan göstermeğe kalkanlar hemen ortaya bir mangal getirip, "Gül" yalayanlar (ateşte kızdırılmış yassı demirleri yalaya yalaya soğutanlar) ve bunu Zâti Sungurvârî bir hüner, bir marifet haline getirenler, bunun için de - şimdi Mevlânâ törenlerinde yapılmakta olduğu gibi - içeriye parayla adam alanlar görüldü. Para ile adam tutmak keyfiyeti, bazen para ile "sayhazen" temin etmek için de yapılırdı. Herif, aldığı paranın miktarına göre zikrin bir yerinde *"Yandım yâ Pîrim!"* diye bağıracak, yahut "Allah" diye sayha atacak, kendisinden geçip yalandan bayılma hareketleri yapacaktı.

Muayyen zamanı gelince guguklu saat gibi hemencik vecde gelmiş, veya cezbeye düşmüş görünenlere, şahid olmuşumdur.

Kendi Tekkesinin halk nazarında kudsiyetini arttırmak için türbede yatan her hangi bir zata, kendiliklerinden "Pîr-i Sânî" lik rütbesi verenler ve bunu birbirlerinden görerek daha da çoğaltmak cesaretini gösterenler az değildi.

Meselâ Molla Gürânî Semtinde bir Halvetî şeyhinin oğlu, bir başka yerdeki tarihî türbesinde yatan bir Halvetiye Tarîkatı büyüğünü, -hiç bir lüzum ve zaruret olmadığı halde- kendi Tekkesinin bahçesine getirip, üzerine uydurma bir kireç türbe yapmış ve etrafını da -altında medfunu bulunmayan- daldırma mezar taşlarıyle çevirerek, Tekkenin bahçesini, toplama taşlarla mezarlık fideliği haline getirmişti (1).

Ayni şeyh'in oğlu, Tekkenin cümle kapısı tâkında, Şeyh Ahmed Behâî Efendi'nin edebî kıymeti çok yüksek tarih manzumesini taşıyan kitabede, Tekkenin Sultan İkinci Abdülhamid Han tarafından tamir ve ihya olunduğunu bildiren mısra'ın içindeki "Sultan Hamid" terkibini, Hâkan-i Mağfûr'un hal'inden hemen sonra oradan kazımış, yerine Sultan Reşad'ın ismini yapıştırmıştı. Halbuki bu "Eyyam reisliği" inden ve hiç bir şeyden haberi olmayan Sultan Reşad, daha Tekkenin kapısı önünden geçmiş değildi.

Ehlullâh meydanında doğru dürüst bir "Fâtiha!" etmesini bilmeyen ve kendisine de, zamanında "Fâtiha" edilmemiş olan bu zavallı adam, şimdi de "Seyyid" lik taslamak hevesine düşmüş bulunuyor.

Şeriât-i Tarîkat'den ayrı sayan bir takım gâfiller, Tekkelerin "Kahve ocağı" odalarında, münasebetli münasebetsiz şekilde çene çalarlarken, **"Şeriat'e pek yüzümüz yok amma, Tarikat'e hodri meydan.."** diyecek kadar terbiyesizliklerini, lâubâlîliklerini ileriye götürmüşlerdi.

Tevhidhâne kapıları'nda koca koca harflerle yazılı **"Edeb Yâ Hûu.."** ihtarı bile bunları **"Yol"** a getirememişti.

Halbuki bütün Fütüvvetnâmelerde, "Şeriat, Tarîkat'in kapısıdır. Tarîkat, Hakîkatin bahçesidir.." diye tarif olunur.

Şeyh Efendilerin müstesnâ günlerde başlarına giydikleri Tâc-i Şeriflerden bazısının beş "Terk"li (Dilimli, yapraklı) olması, İslâm'ın binası olan "beş vakit namaz" a işaretdi. Son günlerde iş, o hâle gelmişdi ki bunları bilen ve düşünenleri, parmakla gösteriyorlardı.

Tekkesine seyyah toplamak, halkı büyülemek, dolayısiyle para çekmek için, her hafta zikirde âlet kullananlar, (Derviş'in karnına şiş, topuz saplayıp, kan çıkmaması için orasını (ağzında ıslattığı baş parmağı ile mesh edenler) ve bu işi bir âdet, hüner hâline getirenler, Erkân-i Evliyâullâh'ın icrâ edildiği zikir meydanlarına, "Müslüman Tiyatrosu" dedirmeye sebebiyet vermişlerdi. İşin en hazîn tarafı, bu yakışıksız hallerden ve için için başlayan çöküntülerden üzüntü duymamış olmaları idi.

Yine hiç düşünmüyorlardı ki adına "Bürhân-i Evliyâullâh" denilen ve Tarîkat Pîri'nin kuvvet ve kutsiyyetine sığınılarak yapılan bu hârikulâdelikler, "Münkir" ve "Münâfık" ı imân'a getirmek gibi mühim bir lüzum görülmeyince ve Cenâb-i Pîr'in izni olmayınca, ondan "Destûr" alınmayınca asla yapılamazdı. Yapıldığı takdirde gerçek mânasını, ma'nevî değerini mutlaka kaybederdi.

Sırası geldikçe söylediğimiz gibi, bir zamanlar devrinin en büyük âlim, şâir, edîb ve mütefekkirlerini yetişdiren Tekkelerde, ancak irsî münasebetle Post'a geçmiş, hayır, pösteki'ye çekilmiş biçâreler arasında öylelerine rastlanıldığı olurmuş ki çarşıda gördüğü "Feshâne-i Âmire" levhasını, "Fesubhânehu Âmire tun" okumuş derlerdi.

Sonra bunu, "Kibâr-i Kelâm" dan sayarak, Tekkesinin duvarına astığını görenlerden dinlemişdim.

SON GÜNLERİN BİR "TİP" İ

İstanbul'da en son açılmış ve para kuvvetiyle yaşamış bir Rifâî Tekkesinde, maddî manevî saltanatın her türlüsünü sürmüş, ölünceye kadar el üstünde tutulmuş ve bundan cesaret alarak kendisini velâyet (Evliyâlık) mertebesine çıkarmış, fakat aslında, esasında "Seyr-ü sülûk" e alınmadığı için meydan, erkân görmemiş, dışarıdan aldığı hazır "İcazetnâme" ile Şeyh kılığına bürünmüş olanlardan birisi, şimdi gözümün önüne geliyor.

---

(1) **Halbuki İslâmiyette bir kabrin nakledilmesi için yola gitmesi, koku yapması, su baskınına maruz kalması, umumî mecraya karışması, veyahut -Allah korusun- düşman istilâsına uğraması gibi zaruret ve felâketler karşısında ancak caiz görülebilir. Bunun haricinde kabir yerinden oynatılamaz.**

Galatasarayı Sultanisinde (lisesi) okumuş, bitirmiş ve maarif mesleğinde bulunmuştu. Ayrıca Fransızca da biliyordu. Münevver, makul bir insan olduğu halde, Edirnekapısında, Zülâliçeşme arkasında Hattat Abd-ül Azîz Efendi'nin yanında yatan eski hanımının mezar taşında, kendisinin Şeyhliğinden bahseden kelimeyi, adam gönderip kazıtmıştı. Taşın o kısmında bir leke gibi duran kazıntı yeri, yıllarca o şekilde bırakıldığından, önünden geçen herkesi hayret ve teessüre sevkediyordu.

Şeyhliğin şeref olduğu günlerde bunun en azametlisini yapmıştı. Dergâhlar sırlandıktan sonra eski hüviyetini unutturmak maksadıyla ve belki de korku sâikasıyla "mütenekkir" kalmak yoluna saptı.

Tekkesinde, "mukaabele" den önce mektepte öğrendiği Farsça ile Mesnevî-i Şerîf okutmak hevesine düşmüştü. Elinde tuttuğu Mesnevî şerhleri ile, kendisini tarta tarta, ağır ağır kürsîye çıkarken her basamakta biraz dururdu. Buna karşılık mensupları bir ağızdan "Salât-ü Selâm" getirirlerdi. Adamcağızı, Peygamber yerine mi koymuşlardı? Ne idi? Anlaşılmadı gitti. Anlaşılsın anlaşılmasın bu acaib hâl, Tekkelerin son günlerine kadar ayni tarzda devam etti.

Bu esnada "Kafes" deki kadınlar tarafından bir çığlıkdır kopardı. Bu feryadı duyanlar, işin aslını bilmedikleri için, onların bir felâket haberi ile karşılaşmış olduklarını sanırlardı.

Bu zavallıların âdet edindikleri çok acınacak, cahilâne hareketlerinden biri de şu idi : İslâm dininin, putperestliği yıkan bir din olduğunu, resme, heykele, tapınmanın, "Cahiliye" devrinde kaldığını bilmezler, bunu düşünmek bile istemezlerdi. Körükörüne taparcasına bağlandıkları şeyhlerinin resmini, bir kolye içinde boyunlarına takarlar ve bir tefahür madalyası imiş gibi bunu göğüsleri üstünde sallandıra sallandıra Tekkenin içinde dolaşırlardı.

Bu hanımların başlarında, kulak arkasına, iki "alem" (bayrak) arasında, Rifaî Tâc-ı Şerifinin resmi işlenmişti ki, bu, hakikaten güzel duruyordu.

YÜZ KIZARTICI HALLER

Yine bu zat, bir cesaret daha gösterip, asırlardır zikir meydanında muhtelif besteleriyle okunan "ilâhî" leri ve eslâf'ın diğer muhteşem eserlerini tamamiyle ortadan kaldırmış, yerine kendi manzumelerini koydurmuştu. Şiir olmakdan ziyade cebr-i tabiatle söylenilmiş bu manzum sözler, yine zorlama ile bestelendiği için, ilâhî'den ziyade mektep marşına benziyordu. Zikrin tavrına uymadığından hiç bir dergâhta okunmazdı. Yalnız kendi mensuplarına mahsustu. Makta' beytinde, kendisinin ismi söylenilince - Fahr-i Kâinat Efendimizin mübarek İsm-i Şerîfleri anıldığı zaman yapıldığı gibi - herkes elini, yüzünde gezdirir ve sonra da kalbinin üstüne basarak Salât-ü Selâm getirmeğe benzer şekilde ne olduğu anlaşılmayan bir takım şeyler mırıldanılırdı. Ne idi bu haller, hâlâ izah olunamamıştır.

Sırtlarına Tekbîr ile giydirilmiş "ferâce" lerini kesip, doğrayıp çocuklarının ayağına pantalon yapan ve içinde en azı yarım asırlık zikir teri bulunan Tâc-ı Şerîflerin pamuklarını yastık kılıflarına dolduran - yine çok şâyân-i hayrettir - çatısı altında yıllar yılı zikredilmiş, secdeye gidilmiş, Kelime-i Tevhîd okunmuş, "Hû!" esmâ'sı çekilmiş Tevhîdhaneleri tavuk kümesi haline getiren, hattâ içerisine hayvan bağlayan, önünden "niyâz" ederek geçtiği Türbenin sandukalarını söküp, dağıtıp, yerlerini dümdüz eden, hazîresindeki mezar taşlarından bazısını ve kitabelerin bir kısmını musluk taşı yerine kullanan Şeyh Efendiler veyâ "Şeyhzâde" sıfatlı betbahtlar gördük !

İstanbul'da Eyyûb civarındaki bir M e v l e v î h a n e n i n son çocuklarından bir kısmının yakın zamanda yaptıkları gibi, bir kapısı Semâhane'nin içine açılan Türbeden kendi ecdâdının kemiklerini elleriyle kaldıran ve Tekkenin vakıfdan kalma mescidli, mihrablı yerini "para ediyor" diye yüksek fiatla satan "hayırlı evlâd" lara da rastlanıldı. Bunlar bu münasebetsizliklerini, gözümüzün önünde rahatca yaparlarken "seyyiât"a kudsîyet katmak için midir, nedir? Bir de uydurma töreni tertipliyorlar. Ne hazîn ve ne ibret vericidir (2).

(2) **Ne kadar hayrete şayandır ki, burasını satın alanlar, evlâddan ve Tarikatten olmadıkları halde muntazam çark atan, Tennûre şişiren uzun külâhlı Mevlevî'-**

hükümdarlar karşısında, sürekli darbeler altında ezilmiş, insafsızca soyularak perişan hale gelmiş olan Urartu'nun siyasî bir kudret kazanması artık imkânsızdı. Yaşayabilmesi ancak Asurlularla iyi geçinmeye bağlı idi. Russâ II ve halefi Sardur IV (M. Ö. 645 - 625) bütün maharetlerini Asurlularla anlaşmaya ve iyi geçinmeye hasrederek memleketlerini ve yeni bir akından koruyabildiler. Urartu Kralı Erimena (M. Ö. 625 - 605) zamanında, Asur satvet ve kudreti sarsılmaya başlamıştır. Asurluların inkiraza doğru gittikleri bu zamanlarda, kitâbelerinde Urartulardan bahsetmemelerini tabi'î görmek lâzımdır. Çünkü kendileri ölüm - kalım mücadelesi içindedirler. Zaten, Urartular hakkındaki bütün bilgilerimiz Asur kitâbelerine dayanmaktadır. Bu zamanlara ait kitâbeler, Urartu hakkında hiç bir şey kaydetmemişlerdir. Asurluların içinde bulundukları müşkül vaziyetin Urartuları, yeniden gelişmek, büyümek ümitlerine düşürmüş olacağını tahmin edebiliriz. Fakat kuzey - batı İran'ın bugünkü Azerbaycan bölgesinde Yedinci Yüzyıldan beri belirmeye başlayan Med devletinin Kyaksar (M.Ö. 633 - 584) gibi kudretli bir hükümdarın eline geçmesi, diğer taraftan Kafkas derbentlerinden akan İskitler'in bütün Yakın Doğuyu tehdit edecek durum almaları, Urartuların bütün ümitlerini mahvetmiştir. Kyaksar'ın hegemonyasını kabul etmek zorunda kalan Urartu Kralı Erimena ile halefi Russâ III (M. Ö. 625 - 612)nin çok nazik ve müşkül günler geçirdiklerinde şüphe yok tur.

İSKİTLER ve MEDLER URARTULARI SİLİYORLAR

M. Ö. 620 tarihlerine doğru Kafkaslar'dan güneye doğru akan İskitler, Medya'yı tehdit ettikleri zaman Urartu krallığını talan etmiş, Urartu halkının mühim bir kısmı bu akın önünde yurtlarını bırakarak dağılmışlardır. Tahmin edildiğine göre, Babil Prensi Nabopalasar (M. Ö. 626 - 605) ile Ninuva'yı yıkarak (612) Asur imparatorluğunun batı bölgelerine varis olan Kyaksar, Lidya Kralı Alyattes (M. Ö. 588 - 560) ile çarpışmak üzere Kızılırmak boylarına giderken, İskit akını önünde yıpranmış, fakirleşmiş, ahalisinin mühim bir kısmını kaybederek bir devlet heyulâsı haline gelmiş olan Urartu krallığına da son vermiştir. Bu suretle M. Ö. 859 - 612 yılları arasında 247 sene süren Urartu devleti tarihe karışmıştır.

Ermeni tarihçileri, Urartu tarihini kendi tarihlerine ve Urartu hanedanını Ermeni krallarına başlangıç sayma sevdasına düşmüşler, hatta Urartu dilini Ermenicenin aslı gibi göstermek istemişlerdir. Histoire documentaire de l' Arménie isimli iki ciltlik eserinde Joseph Sandalgian, Ermeni tarihini Urartu tarihinin başlangıcı olarak göstermiştir. Bütün bu iddiaların realite ile hiç bir alâkası olmadığı, Urartu dili ile Ermenicenin hiç bir münasebeti bulunmadığı bugünkü ilmin ışığı altında tahakkuk etmiş bulunmaktadır. Bilakis dil yapısı bakımından Türkçeye benzeyen Urartu dilinin bu yakın münasebetini tesbit vazifesi bilginlerimize düşmüş bulunmaktadır.

MED HÂKİMİYETİ BAŞLIYOR

M. Ö. Altıncı Yüzyılın başlarında Medler, doğu ve güney - doğu Anadolu'ya hâkim oldular. Med devleti, Karadeniz'den itibaren Kızılırmak'ın ve Dicle'nin doğusundan Mezopotamya'ya kadar uzayan geniş sahayı elinde bulunduruyordu. Med hükümdarlarının en büyüğü Kyaksar (M. Ö. 633 - 584) dır. Öldükten sonra yerine Astiyag (M. Ö. 584 - 555) geçmiştir. Yeni hükümdarın meskenet ve sefahat içinde bulunması devletin bünyesinde tahribat yapmaya başlamıştır. Bu sırada Medya'nın komşusu ve tabiî bulunan Perş Kralı Büyük Kiros II (M. Ö. 555 - 529), büyük babası Med Kralı Astiyag'ı esir etmiş, devirmiş ve yerine geçmiştir (M. Ö. 555).

PERSLERİN CİHAN İMPARATORLUĞU

Bu suretle Pers hanedanı iktidara gelmiş ve Kirus, cihan imparatorluğunu kurmuştur. Kiros, M. Ö. 546'da Lidya devletini ortadan kaldırarak bütün Anadolu'ya hâkim olmuş, M. Ö. 539'da Babil'i alarak bu imparatorluğa da nihayet vermek suretiyle Mezopotamya ile Suriye'yi elde etmiştir. Onun zamanında bütün İran, Afganistan, güney -

batı Türkistan, güney Kafkasya Pers İmparatorluğunun hudutları içine girmiştir. Bu suretle Cihan İmparatorluğunu kurmuş olan Kirus M. Ö. 529 da ölünce yerine oğlu Kambuzia II (M. Ö. 529 - 521) geçmiştir. O da Mısır'la batı Libya'yı alarak Pers ülkesini daha da genişletmiştir. 521'de tahta çıkan Darius I (Büyük Dârâ, M. Ö. 521 - 485) de imparatorluğa Trakya, Makedonya, Dobriçe gibi Avrupa topraklarını, Batı Anadolu'yu, Orta Asya'da geniş ülkeleri ekliyerek imparatorluğu Çin sınırına kadar uzatmıştır. Muazzam ordusu ile Karadeniz boğazını Hisarlar arasına kurdurduğu salköprü ile geçerek Tuna boylarında İskitler'le döğüşmesi, tarihin mühim vak'alarındandır. Oğlu Kserkes I (M. Ö. 485 - 464)'in Yunanistan'ı zaptetme teşebbüsü akamete uğradıktan sonra İran fütuhatında bir duraklama devri başlamıştır. İranlılar, Anadolu'yu altı büyük bölgeye ayırarak "Satrap" denilen geniş selâhiyetli umumî valilerle idare etmişlerdir. Van ve Hakkâri bölgesi Ermenistan Satraplığının hudutları içinde idi.

BÜYÜK İSKENDER TARİH SAHNESİNDE

İskender, M. Ö. 334'de Çanakkale Boğazını geçerek Anadolu topraklarına ayak bastıktan sonra Biga civarındaki Granikos (Kocabaş) çayı kenarında Dârâ III (M. Ö. 338 - 330) in ordusunu mağlûp ettikten sonra Anadolu'ya yürümüştür. Kışı Frikya şehirlerinden Gordion (Sakarya üzerinde Yassıhöyük) da geçirmiş, 333 yılı ilkbaharında Ancyri (Ankara) yi aldıktan sonra Toroslar'ı Gülek Boğazından geçerek Tarsus'a gelmiş, hastalanarak bir müddet orada kalmıştır. Maksadı Mısır'a yürümektir. Bu yürüyüş sırasında, bugünkü Dörtyol kasabasının kuzeyindeki Pinaros (Deliçay) kenarındaki eski İssos şehri civarında bizzat Dârâ III'in kumandasındaki Pers ordusunu hezimete uğratmış, Dârâ, ailesini, çocuklarını, hazinelerini bırakarak canını zor kurtarıp kaçmıştır. Bu suretle bütün Anadolu'da İran hâkimiyeti yıkılmış, yerini İskender'in kurduğu yeni İmparatorluk almıştır.

İskender doğu seferine devam etmiştir. Babil'e bir vali ve sonraları kendi adını Bitlis'e vermiş olan Badlis veya Leys isminde bir kumandan tayin etmiş, İran'a Akbatan (Hemedan) da generallerinden Parmeyon'u bırakmıştır. Doğudaki Ermeni Prensliği ile diğer birçok beylikler de İskender'e itaat ve tabiyetlerini bildirmişlerdir. Pers hâkimiyeti sırasında olduğu gibi tazyik altında bulunmadıklarından bütün yerli beylikler kısmî bir istiklâle sahip olmuşlardır. Van gölü kuzeyindeki Ermeni Beyliği, Aras boyuna ve Kafkaslar'a doğru ülkesini genişletmeye bile teşebbüs etmiştir.

DOĞU ANADOLU'DA SELEVKOS HÂKİMİYETİ

Büyük İskender, Banil'de öldükten sonra (M. Ö. 12 Haziran 323) taht varisi olmadığından generalleri arasında 11 yıl devam eden saltanat mücadelesi sonunda büyük imparatorluk dörde ayrılmıştır. Doğu Anadolu, Mezopotamya, kuzey Suriye yani Hatay havalisi Selevkos'a isabet etmiş, o da Selevkos I Nikator (M. Ö. 312 - 280) ünvaniyle başkenti Antakya olan Suriye krallığını ilân etmiştir. Selevkos I'in hayatı, İskender'in diğer haris kumandanları ile mücadele içinde geçmiştir. 280'de öldürüldükten sonra yerini oğlu Antiohos I (M. Ö. 280 - 262) "Soter" ünvaniyle almıştır. Soter, idaresiz bir hükümdardı. Saltanatının daha ilk yıllarında, tabiyetinde bulunan prensler isyan etmiş, birer ikişer istiklâllerini kazanmışlardır. Yalnız doğu bölgesi, Selevkoslar'a bağlılığını muhafazada devam etmiştir.

Antiohos III (M. Ö. 223 - 187), Selevkos devletini düzenlemek ve yükseltmek için çok çalıştığı ve muvaffak olduğu için "Büyük" ünvanını almıştır. Memleketin inkişafı uğrunda çalışırken, Anadolu'daki prenslikleri itaat altına almıştır. Doğuya memur ettiği kumandanlardan Alexandre ve Molon kardeşler isyan etmişler, üzerlerine gönderilen orduyu Molon mağlûp etmiştir. Antiohos, bizzat doğuya hareket ederek âsi kardeş generalleri mağlûp etmiş, doğuyu hâkimiyeti altına almıştır. (M. Ö. 221). Antiohos, doğudan döndükten sonra güneye teveccüh etmiş, Fenike ve Filistin'i istilâ teşebbüsü, ümit ettiği neticeyi

vermemiştir. Bu sebeble Mısırlılar'la sulh akdine ve işgal ettiği yerleri geri vermeye mecbur olmuştur (M. Ö. 217).

Antiohos, Anadolu'da ve Mezepotamya'da tesis ettiği sulh ve sükûndan istifade ederek imparatorluktan ayrılmış olan doğu bölgesini itaat altına almak maksadiyle tekrar doğu seferine çıkmış (M. Ö. 213), ilk hedef olarak Azerbaycan bölgesindeki Ermeni Beyi Atrabazan'ın üzerine yürümüş, onu mağlûp, sonra da idam ettikten sonra Ermenistan'ı başdan başa çiğnemiştir. Burayı iki satraplığa ayırarak birini Dicle' nin doğu, diğerini batı satraplığına bağlamıştır.

Bundan sonra Ekbatan (Hemedân)a, oradan da Hazer Denizi güney mıntakasındaki Part ülkesine kadar gitmiş, Part Kralı Arsak II (M. Ö. 210 - 191) ile bir muahede yaparak zaptettiği yerlerde hâkimiyetini kabul ettirmiştir. Buradan Hindistan'a inmiş, o havalideki birçok prenslikleri kendisine bağlayarak Antakya'ya dönmüştür (M. Ö. 199).

İNTİKAM SEFERİNİN DOĞURDUĞU FELÂKET

Büyük Antiohos'ın bundan sonraki faaliyet ve icraatı Romalılar'a karşıdır. Selevkos I zamanındaki hudutları elde etmek maksadiyle Trakya'ya yürümüş, takip etmekte olduğu emperyalist siyaset dolayısiyle yalnız Bergama Kralı Eumenes II (M. Ö. 197 - 159) nin değil, Roma'nın da muhalefetiyle karşılaşmıştır. Kartaca'lı Hanibal'in, Antiohos'a sığınması ve bu kralı Roma'ya karşı bir intikam seferine teşvik ve tahrik etmesi iki devlet arasındaki vaziyeti gergin hale getirmiştir. Antiohos'ın Trakya'ya geçip Aitolyalılar'a yaptığı ittifaka güvenerek Yunanistan'a yürümesi, Romalıları harekete geçirmiş, nihayet Termopilai'de Romalılar'a karşı mağlûp olan Antiohos (M. Ö. 191), Yunanistan'da tutunamıyarak Anadolu'ya geçmiştir. Romalılar, peşini bırakmamışlar, Anadolu' ya bir ordu geçirmişlerdir. Romalı kumandan Skipio Afrikanus ile kardeşinin kumandasında bulunan Roma ordusu, Manisa - Sart civarında Antiohos'u mağlûp etmiştir (M. Ö. 189). Suriye Kralı Büyük Antiohos III, Toroslar'a kadar bütün Anadolu'dan vazgeçmeye ve Antakya'ya çekilmeye mecbur kalmıştır.

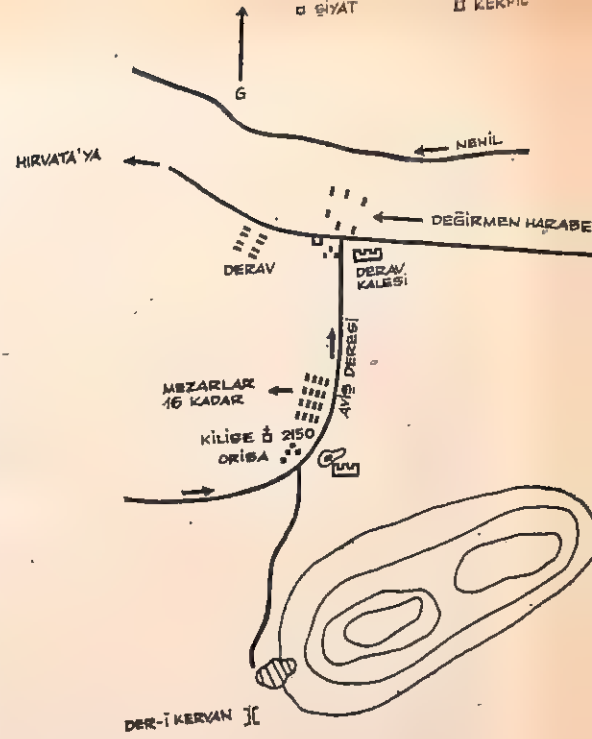

Bir Musasır şehri olduğu tahmin edilen Derav ve civarındaki eski eserler.

Karadaki mağlûbiyeti, bir de donanmanın Çeşme önünde Gaius Livins kumandasındaki Roma donanması tarafından hezimete uğratılması takip etmiştir. Antiohos'ın bu çifte mağlûbiyetinin neticeleri evvelâ Doğu Anadolu'da görünmüş, vaziyetten istifade etmek isteyen Ermeni Prensi Artaxias, istiklâlini ilân etmiştir. (M. Ö. 188). Bu felâket üzerine Antiohos'ın müşaviri Kartaca'lı Hanibal kaçarak Ermenistan'a sığınmıştır. Artaxias, kendisini iyi karşılamış, onun tavsiyesi üzerine Aras nehri kenarında Ardaşat şehrini kurmuştur.

Nihayet Antiohos, Romalılar'ın dikte ettirdikleri Apame andlaşmasının ağır şartlarını kabul etmiş, koca imparatorluk, Roma'ya bağlı bir Prenslik haline gelmiştir. Kral, Romalılar'a ödemeye mecbur olduğu harp tazminatını temin maksadiyle tapınaklardaki hazineleri almaya teşebbüs ettiği için halkın muhalefet ve isyaniyle karşılaşmış, çıkan kargaşalıklar sırasında öldürülmüştür (M. Ö. 187).

Gelecek sayıda

- **İskitler, Metler, Büyük İskenkender, Selevkoslar Doğu Anadoluya hâkim oluyorlar.**

Birinci Dünya Harbi sırasında Kudüs'te Selâhaddin-i Eyyubi Medresesinin açılış merasiminde Enver Paşa, solunda Cemal, sağında Bronzart Paşalar ve maiyetlerile.

Birinci Dünya Harbinde

Çöl'den Hatıralar

— 2 —

Yazan : Orhan AYDAR

Oyuktepe'ye geleli henüz bir hafta bile olmamıştı. Piyade Takım Kumandanı arkadaşım Yedek Asteğmen Abdülkâdirle birlikte, taş örmeli portatif çadırımızda yatıyorduk. Vakit gece yarısını hayli geçmişti. Top mevziinden çadıra doğru yaklaşan ayak sesleri ve bunun ardından "Kontes"in havlaması duyuldu. Yataklarımızdan fırladık. Zaten tetikte yatardık.

Çavuş, mevziin bulunduğu sırttan aşağılara, güney eteklerine doğru kayaların yuvarlanmakta olduğunu haber verdi.

Bir solukta mevzii bulduk. Erler kum torbalarının arasında mazgallara silâhlarını dayamışlar, dikkatle aşağıları gözlüyorlardı. Fakat hayret, bu yuvarlanan ve büyük bir gürültü ile dağılan kaya parçaları eteği bulunca, gecenin ve çölün sessizliği içinde, yine her şey susmakta idi. İleride ufku çevreliyen cebel ve tepelerde, ne bir ateş, ne de bir hayat eseri göze çarpmamakta idi.

Bu bir baskın teşebbüsü ise, tepeye kadar zahmet etmelerine hâcet kalmadan, devirdikleri kayalar gibi, topunu da devirmek işten bile değildi.

Ama neredeler?..

Hepsi de şeytanî bir hüviyete bürü-

nüp gözlerden silinmediler ya?.. Çavuşun : "— Bir silâh atıp şunları inlerinden çıkartalım." teklifine arkadaşım haklı olarak şu cevabı verdi :

"— Böyle bir maksatları varsa, bir ahtapot gibi sarıldıkları kaya kovuklarından elbette çıkacaklardır. Dişleri arasına sıkıştırdıkları cenbiyelerle (hançer) mâsum arkadaşlarımızı arkadan vuran bu çöl eşkiyaları, bizim silâh ve süngümüzü iyi bilirler. Onun için, her şeyin uyumasını bekliyorlar..."

Fakat ne boş şeyler konuşuyor ve neler tahayyül ediyormuşuz meğer?

İşte bir ayak veya kol darbesiyle eteklerden bir kaya daha yuvarlanıyor. O ânda mazgal deliğinden başını çeken asteğmenin sesi duyuldu :

"— Hay Allah müstahakkını versin, şuraya dikkatle bakınız çocuklar..."

Ne görsek beğenirsiniz? Bir deve leşini didik didik etmekle meşgul bir kaç sırtlan..

Bu geceden sonra bedevilerle ve çölün aç gözlü sırtlanlarile, hattâ ceylânları ile karşı karşıya gelmek için yeter günlerimiz olacaktı...

HİCAZ ORDUSUNUN TOPÇULARI

Hicaz Ordusu çölün dağlık bölgelerinde mobil bir kuvvet olacak dört yeni batarya ile takviye edilmişti. Bunların ikisi, Umumî Harbin modern ateşli silâhlarından olan ve bizim "Kudretli Cebel" adını verdiğimiz "Skoda" dağ topları idi. O âna kadar mıhlandıkları tepelerde "Garp Cephesinde sükûnet var" misali uykuya dalmış olan "Mantelli" ler, büsbütün susmuşlar ve yeni bir akın korkusu içinde çöl, bir deniz gibi içine çekilmişti.

Yeni bataryalar, mevzilere ve demiryoluna yapılacak saldırışlara karşı bir itfaiye ekibi gibi, hazır ve âmade bulunuyorlardı. Katırların bile tırmanmakta güçlük çektikleri bu çetin ve mânialı kayalara, süratle top çıkarıp ateş açacak dağ topçularının, bataryaları gibi ateşli ve güçlü elemanlar olması pek tabii idi. Tayinler bu ölçüye göre yapıldı ve bizlere de yeni bataryalarımıza katılmak emri verildi.

Çöle akın sıralarında bedevilerle sık sık karşılaşıyorduk. Göklere boy atmış cebellerle sarılı boğazlarda pusu kuran bir avuç âsi, tepelerden savurdukları kurşunlarla estersüvar (katır koşulu) arkadaşlarımızın b u r a l a r a tırmanışına kadar, bizleri hayli meşgul ediyorlardı. İngiliz filintalarının yankısı ile coşan ve mısır patlatır gibi kurşun savuran bu adamlar, biraz talim ve terbiye görmüş olsalardı, bir dürbün gibi keskin gözlerile bizi müşkül bir duruma sokabilirlerdi. Allaha şükür olsun ki, kulaklarımızın dibinden eşek arıları gibi vızlıyarak, öteye beriye saplanan bu kurşun yağmuru altında, burnumuz kanamadan, eteklerin mahfuz girintilerini buluyorduk.

Bunlar çok defa gece karanlığından faydalanarak, yol kavşaklarına, yılanlar gibi çöreklenir ve postalarımızı iz'âç ederlerdi.

CEBEL-İ CEHENNEMDE BİR GECE

Bir gece Cebel-i Cehennem'de uykum kaçmıştı. Medine güneyinde eflâke ser çeken bu azametli dağda inle cinler top oynardı. Göğün muhteşem âvizesinden fışkıran nurlu saçaklar altında, top başlarını bekliyen yanık çehreli yiğitlerime sarsılmaz itimadım vardı. Emindim ki şu dakikada karanlıkları delen bir çift göz, omuzladığı süngünün keskin parıltısı altında vazife başındadır. Fakat, "su uyur, düşman uyumaz..." sözünü yabana atmıyor ve düşündükçe, içimi kemirmekte olan şüphe kurtlarını üzerimden atamıyordum bu gece..

"— Ya uyuyorlarsa.. ya bir tarafa sinmiş kertenkeleler, ifritler gibi fırsat kolluyorlarsa?.. Durma kalk, bu kadar canın emniyetinden sen mes'ulsün..."

Karanlıklar arasına bir gölge gibi karışıyor ve gözden siliniyorum.

Dağın öbür ucundaki mevzide süngüsünün parıltılı ucu görünen nöbetçi haykırıyor :

"— Kimdir o?.."

"Parola" yı söylüyor ve hayvandan iniyorum.

At sırtında bile kilometreler yutan bu heybetli dağ, gece uluyan vahşi hayvanlarla dolu idi.

Dönüşte yolum derin bir uçurum kenarından geçiyordu. Binek katırım birdenbire durdu. Kulaklarının ve bacaklarının hareketinden bir şeyler sezindiğini anlamıştım.

Gece saatlerinde hayvanlar tehlikeli bir şikâra karşı çok uyanık bulunurlar. Nitekim az ilerimizde bize doğru çıkmakta olan kara bir hayalet belirmişti. Bu insan değil, bir vahşi hayvandı.

"Cehennem" in üstüne kara bir duman gibi çöken gecenin sessizliğini yırtan bir tabanca sesi ve sonra, yerde deprenen koca bir gövde..

Ertesi sabah erler, bir koca leş sürükleyip getirdiler. İğrenç yüzlü, korkunç bir sırtlan leşini...

★ ★ ★

Hayret değil midir, Hicaz'ın bir kaplumbağa sırtı gibi çıplak tepelerinde yılanlar, gurup saatlerinde çadırlarımızın yolunu tutar ve serinlemek için, testilerimize çöreklenirlerdi. Geceleri su içerken, bu sürüngenlerin hiç bir zararı olmaz ve güneşle beraber, yine deliklerine çekilip giderlerdi. Sanki aramızda mütareke vardı.

KARA GÜN DOSTU İBNÜRREŞİT İBRAHİM

Bir misafirimiz var : "Medayin" içerlerine hükmeden ve çöle savrulan sayısız düşman altınlarına sırt çeviren Türk dostu genç Emir Ibnürreşit Suud. Hicaz ordusu, büyük bir sevgi ve saygı ile bağlandığı bu kardeş Emirin şahsında, sâdık ve vefalı bir dostu, çöl necabet ve asaletini temsil eden mümtaz bir kardeşini karşılamağa hazırlanıyordu.

Emir ve maiyetini Medine'ye getirmekte olan treni korumak için, hat boylarında olağanüstü tertibat alınmıştı.

Medine garında ağel ve kefiyeli bir ihtiram kıt'ası, dost Emiri selâmlamak üzere yer aldığı sırada, Âsitepe'den ilk selâm topları duyulmağa başlamıştı.

Fahri Paşa, misafirini ağırlamak için Uyun Bahçeleri, Tayyare İstasyonu ve çöle dehşet salan Hecinsüvar Alayımızın Biri Ali Karargâhında ziyafetler ve eğlenceler tertiplemişti.

30 Ekim 1333 (11 Kasım 1917) günü misafirler Volkantepe'yi geziyorlardı. Telefonda bir ses :

"— Allo Orhan diyordu, Albatros'un kuluçkadan çıktığını görmek istiyorsan, yarın sabah erken saatlerde meydana gel, misafir Emiri göklere çıkaracağım..."

Bu, biricik Albatros'umuz Orhan'dı.

İbnürreşid'e bir cemile olmak üzere, doğup büyüdüğü çöl ufuklarını, şafağın ilk saatlerinde, bir tayyare kanadı altından göstermek fikrini Paşaya ilham eden acaba o mu olmuştu?

Bir deve hörgücü gibi ufukta şekillenen ve hecinden kaçarcasına, çölün sonsuzluğu içinde uzaklaşan cebel heyûlâlarının, bir kaç bin metre yükseklerde, çekirgelerin bile aşacakları bir tümsek haline gelişlerini görmek, bu çöl misafirimiz için, unutulmaz bir hadise olacaktı.

Meydan, bizim Âsitepe eteklerine yakın bir düzlükte idi.

MEDİNE UFUKLARINDA EMİR SUUD

O sabah Albatros'un hangarından çıkarıldığı erken saatlerde ben de hazır bulunuyordum. Bir ayna gibi parlak olan ufkun dudağında fecir ürpermeğe başlıyordu. Hicaz'da 1916 - 1917 yıllarının ideal uçuş saati... Motörün homurdamağa başladığı ilk dakikalarda meydan, bir kasırganın kolları arasına düşmüş gibi olmuştu. Havaya savrulan kumların çatırdısı ve kulakları sağır eden motör gürültüsü arasında misafir heyeti meydana getiren otomobilin gelişi duyulmamıştı. Bir ara tayyarenin etrafını saran kuzgunî maiyyet erkânı arasında Paşa ve Emir göründüler.

İnce örgülü ve omuz başlarına kadar dalga dalga sarılan saçların çevrelediği bir sima. Beyaz ipek bir meşlâh, belde savatlı bir hançer ve ayaklarda sandalet.. İşte sempatik ve daima güler bir yüz içinde misafirimiz Emir.

Sırtında deri bir ceket, başlık ve gözlüğü ile tayyarede yerini alan Emirlerinin bu garip kılığına maiyyet erkânı korku ve dehşetle bakıyorlar. Ve, ellerinden kaçırıyorlarmış gibi, sıkı sıkıya tuttukları gövde ve kanatlara bir mengene gibi sarılan parmaklarını - ikaza rağmen - ayırmak istemiyorlardı.

Pilotun gaza basmasiyle, pervanenin arkaya savurduğu rüzgârda yelpazelenen ve bir çarşaf gibi başlara geçen meşlâhlar, gözlere dolan kum zerreleri, hiç

bir şey bu sâdık bendeleri, tayyareden ayıramıyordu.

Orhan, son bir defa daha motörü denedi ve leviyeye bastı: Birdenbire büyük bir hızla ileri atılan tayyareden bunların, bir yaprak dökümü gibi patır patır yerlere serildiğini, düşen ve kalkanlar arasından yine tayyareye koşanlar olduğunu hayretle görüyorduk. Fakat Orhan yerden kesilmiş ve meydan üzerinde tura bile geçmiş bulunuyordu.

Tayyarenin dönüş saatine kadar gökleri delercesine, Medine ufuklarına gözleri takılı kalan bu sâf ve temiz adamlardaki büyüğe bağlılık duygusu, cidden görülecek bir haldi.

Zavallı Emir İbnürreşit!.. Biz dostların Hicaz'dan çekildikten sonra düşmanlar, seni de yok edecek haini, en yakının, amcaoğlun Muhammed İbn-i Zelâl İbnürreşid'in menfur şahsında bulmuşlar.

1336 yılı (1920) temmuz başlarında, senin kanını taşıyan Zelâl'in hançeri altında son nefesini vermişsin. Sana kıymak için vicdanını satan bu adamın cezasını, o gün, tayyare meydanında etrafından hiç ayrılmıyan sâdık bendelerinden biri, Der'ân vermekte gecikmemiş...

Birinci Dünya Harbine girmeden önce yapılan bir tatbikatta birliklerimiz yalçın kayalıklara tırmanırken.

TEĞMEN ORHAN'IN HAZİN ÂKİBETİ

Kimya tahsilini yapmakta olduğu Lyon'dan, seferberlik üzerine, yurda vazife başına koşan Teğmen Orhan, Galatasaray'ın yetiştirdiği kıymetli gençlerden biriydi. Tayyarecilikte bir değeri, kimya sahasında da bir istikbali vardı.

Çanakkale göklerinde yuvasını koruyan bu pervasız ve hışımlı kartal, savaş süresince orduya çok büyük hizmetler etmiş, büyük takdir kazanmıştı: Bir düşman tayyaresini indirmiş, bir monitörü de bomba ile vurmuştu. Çanakkale'de savaşlar sona erince Almanya'ya gönderilmiş ve dönüşte Hicaz'da âsilerle çarpışan silâh arkadaşlarının koruyucu bir kanadı olmuştu. Âsitepe eteklerinde kendi tarafından kurulan tayyare istasyonunda, iklimin ve çetin tabiat şartlarının her gücünü yenerek, görevine başarı ile devam etti.

Harbin sonlarına doğru İzmir ve civarı için tehlikeli olmıya başlıyan bir düşman topçu mevziinin yerini keşif için, Sakız adasına gönderildi. Alçaktan uçuyordu. Bir isabet alarak, kanadı kopan tayyaresi denize saplanmıştı. Râsıdı kurtulduğu halde, o denizde altı yedi metre bir derinlikte yılmamış, birbirine karışmış kanat parçaları ile teller arasından sıyrılmış, fakat son hamleyi yaparken, takatı kesilmişti. Böylece Çanakkale kasırgalarının alt edemediği bu çelik kartal, göklerin bağından, denizin bağrına bir kaya parçası gibi gömüldü.

DÜŞMANIN SÖNEN ÜMİDLERİ

6 ağustos 1334 (1918)... Cüleycüle'de top patlıyor. Obüslerin gök gürlemesini andıran vuruşlarile havaya savrulan toz ve duman sütunları, âsilerin yine bir şans denemesine geldiklerini gösteriyordu. Kızıldeniz ötelerinden gönderilen

toplara büyük ümitler bağlayıp, Cüleycüle'de kapımızı çalmağa gelmişlerdi.

Bir jet vuruşu gibi gökleri yırtarak, büyük bir uğultu ile patlıyan bu ateş sağanağı altında, dağlar delinecek ve açılan gediklerden Medine varoşlarını bulacaklardı. Hiç ara vermeden gürleyen toplarının gürültüsü dinmeden, yıldırımlarını kusmağa başlıyan mevzilerimiz önünde, bu son ümitleri de sönecek ve yine çöl serabı ile başbaşa kalacaklardı.

Fahrettin Paşanın hatıralarında âsilerin bu saldırısı şöyle kaydedilmektedir :

"8 Ağustos 1334... Âsiler bugün akşama kadar birçok top mermisi israf ettiler. Cephenin Muradiye kısmına 40 - 50 kadarı tırmanmak istedi ise de def'edildi."

Cüleycüle'de top patladıktan sonra Birimaşi sırtlarındaki Tastepe mevziine, âsilere cephane ve erzak götürecek kollara karşı dikkatli olmak emri verilmişti. Burada düşman mevzilerinin kroki ve manazırî haritaları ve bir taarruz vukuunda, topçu mevzii olarak seçmeleri muhtemel yerlerin istikametlerile, kilometreleri işaretlenmiş olarak dururdu.

Bir akşam üstü guruba yakın saatlerde batarya dürbünümün içinde, at ve hecinlere bindirilmiş bir takviye kolu belirmişti. Toplarımızın menzili içine düşen kafile, şarapnellerimizin bir dolu gibi her şeyi biçen ateşi altında yere serilmiş ve ayakta kalanlar, geldikleri istikamette gözden kaybolmuşlardı.

Bedeviler daha sonra deve sürülerile "Menfur ve Kırmızı Tepeler" arasında toplanmak teşebbüsünde bulunmuşlarsa da, yine top ateşimizle def'edilmişlerdi.

★ ★ ★

Birimaşi'nin çöle hâs bir insan boyundaki bamya ağaçlarile meşhur ziraat bahçesi, bize plâj vazifesi de görürdü. Bir öğle vakti buradaki bostan kuyusunda serinlerken, Karargâh arkadaşlarından biri şu haberi getirdi :

"— Tastepe, sana bir gümüş harp madalyası gönderdi. Hayırlı olsun..."

Gözlerimde o akşam batarya dürbününde kaynaşan nazlı ve kıvrak kısraklar ve süzgün bakışlı, kapkara gözlü hecinler canlanıyordu. Ah şu harp...

KAYIP MEKKÂRE

Bir akşam batarya kumandanımla çardak altında yemek yiyorduk. Tavla çavuşu telâşla gelerek şu haberi verdi :

"— Efendim, bugün ota gidenlerden.... tırnak numaralı mekkâre hayvanı kayıp..."

Rahmetli Basri'nin lokması boğazında kalmıştı. Az önce ottan dönmüş, şöyle mehtaba karşı bir oh... demeğe hazırlandığı sırada, aldığı bu haberle beyninden vurulmuşa dönmüştü. Askerlik sürelerini topçu kıt'alarında geçirmiş olanlar, bir hayvanın, batarya için ne demek olduğunu bilirler.

"— Çabuk nöbetçi çavuşuna söyle, bir manga atlı hazırlansın..."

Çavuş gittikten sonra sordum :

"— Bugün bedevilerle bir çatışmanız oldu mu?"

"— Hayır."

"— O halde üzülmeyin, hayvan olduğu yerdedir. Siz yorgunsunuz, bu araştırmayı ben yapacağım."

Bir saat sonra fundalıklar arasına yayılan kolumuz, bütün araştırmalara rağmen, kayıp hayvanın izini bulamıyordu. Ay ışığı ile yakomozlanan kumlarda bir kedi hafifliğiyle seken katırlarımızı, ayın, funda altlarının karaltısını yırtan ışık oyunları huylandırıyordu. Güzel ve seyrine doyulmaz bir çöl gecesiydi ama içimden :

"— Sen bu gece buralara bunun için gelmedin teğmenim," diyordum.

Yarım saat daha yol alıyoruz. Ortalarda ne bir bedevi, ne de bir çöl mahlûku var....

Ümitsizlik içinde boş bir yarım saat daha geçiyor. Zihnimde dönüp dönmemek kararı ile mücadele ederken, uzak bir fundalık ardından bir kişneme duyuldu. Buna :

"— Nerdesin?" der gibi bizimkiler de cevap verdiler.

"— Tamam.. alın şu musibeti yedeğe."

Gökyüzü ve çöl bu gece sarmaş dolaş olmuşlar; o kadar birbirlerine yakınlar..

Mehtabın ve yıldızların vuruşu ile bir ışık tufanı içinde yıkanan kumlar, parıltılı bir deniz gibi, kaya eteklerinde erimekte.

Dönüş yolunda erler sigaralarının dumanını keyifli keyifli savuruyorlar...

Karagümrük Çukurbostanının bugünkü hali. (Şimdi içerisinde Vefa stadyomu bulunuyor.)

İstanbul'da Bizans devrinden kalan

ÇUKURBOSTANLAR

Yazan : **Erdem YÜCEL**

Bir şehrin yaşayabilmesi için gerekli suyun temini, medeniyetin başlangıcından modern şehircilik anlayışına kadar üzerinde hassasiyetle durulan meselelerin hiç şüphesiz en başında geleni olmuş tur.

Tarihî çağlardan başlamak suretiyle, bilhassa su tesislerine ehemmiyet veren kavim Romalılar olmuştur. Romalılar, yerleştikleri yerlerin yakınlarındaki membaları tespit ettikten sonra, buradan kemerler ve çeşitli tesisler vasıtasıyla aldıkları suyu muhtelif merkezlere dağıtmışlardır.

M. Ö. VII. yüzyılda Megaralı kolonistlerin Sarayburnunda kurdukları Byzantion şehri, M. S. 2. yüzyıl başlarında Septim Sever (193 - 211) tarafından zaptedilerek, Roma hâkimiyeti altına girince, burada da su tesisleri meydana getirmek bir problem olarak ortaya çıkmıştı. En gelişmiş zamanında bile Yedikule ile Ayvansaray arasındaki sahayı kaplıyan İstanbul, bu bakımdan oldukça kurak bir araziye sahipti. Sonradan süratle gelişmeye, nüfusu çoğalmıya başlıyan şehrin suya olan ihtiyacı mütemadiyen artmış ve bunun neticesi olarak da Romalılar çeşitli tesislerle bu meseleyi halletmiye çalışmışlardır.

İstanbul içerisinde bir şehrin ihtiyacını karşılayacak kadar akarsu bulunmu-

yordu. Yakınındaki Likos'un (Bayrampaşa deresi) verimli bir akarsu hüviyetinden çok uzak oluşu, şehre hariçten su getirilmesini kendiliğinden zorunlu kılmakta idi. Bu yüzden ilk defa Roma İmparatoru Hadrianus (117 - 138) tarafından İstanbul'a su getirilmesi ciddiyetle ele alınan bir mesele olmuştur.

ROMALILAR VE BİZANSLILAR ZAMANINDA SU MESELESİ

İstanbul'a suyun Romalılar tarafından, batıdan Pınarhisar havalisinden toplanarak getirildiği anlaşılmaktadır. Fakat bunun ne şekilde ve nasıl olduğu hususu ise henüz bu konuda arkeolojik araştırmalar yapılmadığından kesin delillere istinat etmemektedir. Maamafih suların muayyen fasılalarla birtakım havuzlar içerisinde toplandığı ve buralardan da kanallar vasıtasıyla birbirine nakledildikleri tahmin edilmektedir.

Suyun şehre taksimi için ulaştığı en son noktalardan birini, Saraçhanebaşındaki Bozdoğan kemeri teşkil etmektedir. Bozdoğan kemerinin İmparator Valans zamanına (364 - 378) ait olduğu ileri sürülmüşse de, Hadrianus veya muhtemelen Konstantin (305 - 337) tarafından yaptırılmış olması daha kuvvetle muhtemeldir. Bu kemer, Fatih Camii'nin bulunduğu tepeden, Üniversite merkez binası civarındaki Nyphaeum Maximum'a çukur bir bölgenin üzerinden aşırmak suretiyle su getirmekteydi ki, bunun da 378 tarihinden önce inşa edilmiş olduğunu belirtmek çok yerinde olacaktır. Bu tesisler İmparator Valans tarafından, bazı ilâvelerle yenilenmiş olduğundan onun ismine izafe edilmiştir.

Romalıların yapmış olduğu tesisler hiç şüphesiz Bizanslılar tarafından da kullanılmıştır. Fakat bunların ne derecede, ne şekilde ve ne zamana kadar kullanıldığı hususunda tam manasıyla kesin bir malûmata sahip değiliz. Ancak, Bizansın ilk su yollarının 123 tarihi ne doğru İmparator Hadrianus zamanında yapıldığı ve Konstantin I tarafından da geliştirilmiş olduğunu kabul etmek icabeder.

Ayrıca Bizans İmparatoru Konstantin, şehir içerisinde muhtelif sarnıç ve çeşmeler yaptırmıştır. Şehir dışındaki kaynaklarda toplanan sular, yeraltı kanallarile surların içerisine getirilmiş ve yüksek noktalarda inşa edilen boş havuzlarda biriktirildikten sonra gene kanallar vasıtasıyla buradan dağıtılmıştır.

Theodosius II (379 - 395), mevcut su tesisleri ihtiyacı karşılamadığından, su dağıtımına bazı tahditler koymuş, bundan sonra da yeniden bend ve su kemerleri inşa etmekten geri kalmamıştır. Fakat Bizansa karşı yapılan devamlı taarruz ve muhasaralar, kanalların daimi surette tahribine sebep olunca, şehir içerisinde ihtiyacı karşılayacak su toplama havuzlarının lüzumu kendiliğinden meydana çıkmıştır.

İstanbulda zamanımıza kadar intikal edebilen bu su toplama havuzlarını, üzeri açık (çukurbostanlar) ve kapalı sarnıçlar olarak iki ayrı guruba ayırmak çok yerinde olacaktır.

ÇUKURBOSTANLAR

Zamanımızda halk arasında Çukurbostan ismi ile anılan açık sarnıçları, surların dışındaki kaynaklardan gelen suların toplanarak şehre dağıldığı bir nevi havuzlar olarak kabul edebiliriz. Kurak mevsimlerde veya şehrin düşman tarafından kuşatılması sırasında, gereken ihtiyacın temini maksadıyla sular bu havuzlar içerisinde toplanarak dinlendirilir, bunun neticesi olarak da içerisindeki madenî elemanlar kendiliğinden dibe çökerek temizlenirdi.

Açık hava sarnıçları, diğer tabiri ile çukurbostanlar, suyun duvarlara tazyikini azaltmak ve dolayısıyla yıkılmalarını önlemek amacıyla şehrin yüksek noktalarındaki çukur mahallere gömülmüşlerdir. Roma inşaat tekniğine göre yapılan duvarlarında, blok taşlar, tuğla ve horasan harç kullanılmıştır. Ayrıca suyun dışarıya sızmasına mani olmak için duvarlar dahilden özel bir nevi harç ile sıvanmıştır. Bu özel harç da, tuğla, mermer parçaları bir arada dövülerek kireç ve keten yağı ile karıştırılmak suretiyle elde edilmiştir. Bizans sarnıçları üzerinde araştırmalarda bulunan J. B. Papadopulos, çukurbostanlarda toplanan suların, şehrin müdafa-

sı için surların önündeki hendeklere har candığını ileri sürmektedir. (1)

Bu iddianın bir dereceye kadar aşağıda bahsedeceğimiz Aspar ve Aetius sarnıçları için doğru olabileceğini düşünsek bile, şehir içerisinde bulunan Hagios Mokios'un surlara olan uzaklığı, J. B. Papadopulos'un iddiasını kendiliğinden çürütmektedir.

Ayrıca 1453 muhasarasında surların önündeki hendekler içerisinde kesin olarak su vardır diyemeyiz. Her ne kadar G. Sclumberger bu hendeklerde su bulunduğunu kabul ediyorsa da, surları tetkik eden V. Millingen, bunun aksini söylemektedir. Prof. Schneider ise, muhasara esnasında hendeklerde su bulun madığını, sadece bunun bazı kısımlarda düşünülmüş olabileceği fikrindedir. Buna rağmen Prof. Scheneider, hendeklerin ne şekilde ve nasıl doldurulabileceğini de izah etmemiştir.

Hendeklerin inşa tarzı ise, içine doldurulacak suyu tutacak vaziyette değildi. Bizans su tesisatında kullanılmış olan su geçirmiyen harç, hendeklerin hiç bir yerinde kullanılmamıştır. (2)

İstanbulun fethi sırasında zaten çukurbostanların bakımsızlıktan perişan bir halde bulunduğunu da göz önüne almak icabeder. Zirâ Paleogoslar devrinde bu sarnıçların gözden düştüğü, bağ ve bahçe halinde başka maksatlarda kullanıldığını biliyoruz. Bu tarihlerde ise, artık Bizansın su ihtiyacını kapalı sar nıçlar karşılamakta idi. (3)

Diğer taraftan Charles Diehl de, 1203 - 1204 Lâtin istilâsı sırasında Bizansın tahribinin sadece saraylar, kiliseler üzerinde kalmayıp sarnıçlar ve hatta toprak altındaki su yollarına bile teşmil edildiğini ileri sürmektedir. (4)

YAVUZ SULTAN SELİM ÇUKURBOSTANI (ASPAR SARNICI)

Yavuz Sultan Selim Camii'nin güney-batısında, Sultan Selim ve Yavuz Selim caddeleri arasında uzanan bu sarnıca Bizans kaynakları, kare bahçe anlamına gelen "Xerokipion" ismini ver mişlerdir.

Sarnıç, Leon I (457 - 474) zamanında Bizans İmparatorluğunun hizmetine giren Got Generali Aspar tarafından in-

İstanbul'da Bizans devrinden kalan çukurbostanların bulunduğu yerler.

şa edilmiş ve bundan dolayı da onun ismine izafe edilmiştir. Aspar, 471 de Leon I'in emriyle idam edildiğinden, sarnıcın inşa tarihini bundan daha evvelki bir tarihe, muhtemelen 459 veya 460 yıllarına indirmek çok yerinde olacaktır.

Bizans kaynaklarına göre de, bu sarnıcın civarında Manuel Sarayı, Kaiouma ile St. Theodosie ailesinin manastırları bulunmaktadır.

Aspar sarnıcının yeri hakkında dört ayrı fikir ileri sürülmüştür. Chevalier, Andreossy ve Dethier, bu sarnıcın Bodrum Camii yanında bulunduğunu iddia

(1) **J. B. Papadopulos, Les citernes à ouvert et les fossés des murailles de Byzance, İstanbul 1919.**

(2) **Feridun Dirimtekin, İstanbul Surları Hendeklerinde Su Var mıydı?- "Tarih Dünyası" İstanbul 1950, s. 15, s. 643 - 647.**

(3) **E.Yücel, İstanbulda Bizans Sarnıçları, "Arkitekt" 1967, s. 325, s. 16 - 20.**
E. Yücel, İstanbulda Bizans Sarnıçları II, "Arkitekt" İstanbul 1967, s. 326, s. 62 - 66.

(4) **Saâdi Nâzım Nirven, İstanbul Suları, İstanbul 1946, s. 40.**

ederler. Fakat bu fikrin kabul edilmesi imkânsızdır, zira "Chronicon Paschale" de buna uygun en ufak bir işaret bile yoktur. Constantios, A. M. Paspati, M. Gedeon, Mordmann, Straygoski, A. W. Millingen ise sarnıcın tamamiyle Konstantin sur duvarına dayandığını kabul ederler. Nihayet Siderides, sarnıcı Sıvaslı Toklu Dede Mescidi'nin yanında gösterir.

Aspar sarnıcının İstanbul'un beşinci tepesi üzerinde, Sultan Selim Camii yanındaki çukurbostanda olması kuvvetle muhtemeldir. İnşai durumu itibariyle de buradaki manastıra ve bilhassa Konstantin suruna bitişik olduğu görülmektedir. (5)

Yavuz Sultan Selim Çukurbostanı, bir kenarı 152 metre uzunluğunda olmak üzere dikdörtgen bir plân şekli arzetmektedir. Derinlik aslında 10.80 metre olmasına rağmen, zeminin zamanla toprakla dolmasından, halihazır durumu 8.20 metredir. Duvar kalınlığı 5.20 metredir ki, burada 5 tuğla ve 5 küçük taş dizisinden meydana gelen bir inşai teknik tatbik edilmiştir.

Bu sarnıç, Bizans İmparatorluğunun son zamanlarında değerini kaybetmiş ve dolayısıyla kurumuştur. Kezâ 1540 yılında İstanbul'a gelen P. Gylles, burasının bahçe halinde olduğunu belirtmektedir. (6)

KARAGÜMRÜK ÇUKURBOSTANI (AETİUS SARNICI)

Karagümrük'de bugünkü Vefa Stadyomunun bulunduğu yerdeki Aetius sarnıcı'nın ismine Bizans kaynaklarında sık sık rastlanmaktadır. Aetius, İmparator Theodosius II (408 - 450) zamanında şehir prefectusu olmuş ve Comte Marcelline göre 421 yılına doğru da bu sarnıcı yaptırmıştır.

Sarnıç, Bizans kaynaklarından öğrenildiğine göre Prodrome de Petre, Romains ve Mara manastırlarına komşu olup aynı zamanda Adrinople kapısı yakınındadır.

Abidevi olduğu kadar o nisbette büyük bir sarnıç olan Karagümrük Çukurbostanı, 244 x 84 metre ölçüsünde dikdörtgen bir plân şekli göstermektedir. Derinliği takriben 13 - 15 metre, duvar kalınlığı ise 5.20 metredir. Çukurbostan bugün iyi bir durumdadır, sadece güney - doğu cephesi bozulmuş ve buraya Vefa kulübü'nün binası yapılmıştır. Diğer uzun kenarına ait duvar bakiyyelerinden sarnıcın inşai malzemesinin üst üste sıralanmış dört dizi tuğla ile on dizi küçük moloz taş olduğu anlaşılmaktadır.

P. Gylles, 1540 yılında burasının da kurumuş bir halde olduğunu ve dolayısıyla kullanılmadığından bahsetmektedir. (7)

ALTIMERMER ÇUKURBOSTANI (HAGİOS MOKİOS SARNICI)

Bu sarnıcın bazı kaynaklarda rastlanan ve pek sarih olmıyan ifadelere göre İmparator Anastasius I (491 - 518) tarafından yaptırılmış olması icab etmektedir. İstanbul'un en büyük sarnıçlarından olan Altımermer Çukurbostanı, Hekimoğlu Ali Paşa Camii civarında, Köprülüzâde, Gökalp, Sırrı Paşa sokakları ve Cevdet Paşa caddesi ile çepeçevre kuşatılmıştır.

Likos (Bayrampaşa deresi), Kara ve Marmara surlarından meydana gelen üçgene hâkim bir tepe üzerinde kurulan sarnıç, Bizans devrindeki ismini güney - doğusunda inşa edilmiş olan ortodoks Hagios Mokios kilisesinden almış olup, 170 x 147 metre ölçüsünde dikdörtgen bir plân şekli gösterir. Zemini toprak ile dolduğundan, derinliği kesin olarak tespit edilemiyor. Buna rağmen 12 - 15 metre arasında değişmekte olduğu zannedilmektedir.

Sarnıcı kuşatan tuğla hatıllı taş duvarlar 6 metreyi bulmakta ve ayrıca ortalarından iki kalın silme kuşak gibi geçmektedir.

Bugün kısmen bostan olarak kullanılan bu çukurbostanın içerisinde bir kuyu ve muhtelif gecekondular bulunmaktadır.

---

(5) R. Janin, Constantinople Byzantine, Paris 1950, s. 197 - 198.

(6) P. Gylles, De Topographia Constantinopoleos et de illiuns antiquitatibus, Lyon 1561.

(7) Aynı eser.

KARS'ın kurtuluşundan üç yıl sonra, 1923 baharında, Kâzım Karabekir Paşa, kendisinden bir nesil önce, hocası Gazi Ahmet Muhtar Paşanın Ruslara karşı kazandığı Yahniler tepesinden düşman mevzilerini tarassut ettiği büyük dürbinin önünde. Çevresindekiler arasında Orduya değerli birer unsur olarak yetiştirdiği şehit yavruları da görülüyor...

Müstakil Ermenistan Macerası ve Karabekir-Ohancıyan Hesaplaşması

Yazan : Cemal KUTAY

Milli Devlet, 23 Nisan 1920 de Ankara kurulduğu ve Birinci Büyük Millet Meclisi vatanın mukadderatını eline aldığı günlerde, o zamanki ifadesi ile ŞARK CEPHESİ, Kâzım Karabekir Paşanın kudretli ve mâhir ellerinde **sağlam bir kale** idi: Şark Cephemiz İKİ büyük ve hayatî vazifenin ağırlığını omuzlarına almıştı: Moskoflar, ilk günlerin uyuşturucu ve avutucu siyasetlerini devamı başaramayınca dişlerini göstermişler ve Amerikan Başkanı Wilson'u iğfal edenlerin maharetle benimsettikleri o garip "PRENSİP" lerle, Türkiye'nin Doğu'daki YEDİ vilâyetini içine alan bir Ermenistan kurulması hayâline lâyık olduğu dersi vermek bir, Kızılların sızmasını önlemek iki...

Karabekir, karşısındakilerin kuvvetlenmesine fırsat vermeden netice almak arzusunda idi. Ankara'ya sızmış olan çeşitli cereyanlar arasında bir fikrin tatbikinin nasıl çetin imkânsızlığı temsil ettiğini kendisi şöyle anlatır :

"— Mustafa Kemal Paşanın tereddüdünün hakiki sebeplerini takdir ediyordum. Garp Cephesinde vaziyetimiz çok nâzikti. Yunanlıların Ankara'yı hedef tutan taarruzları her ân bekleniyordu. Benim de gayem, Ermenistan meselesini halledip, elden çıkan Kars ve havalisi ile Batum'u vatan topraklarına katarak, hem zafer hasreti içinde kıvranan millete istikbal için ümid vermek, hem de Şark Cephesinden serbest kalacak malzeme ve teçhizatı, bilhassa çok

ihtiyaç hissedilen ağır topları öküz ve mandalarla garb'e sevketmekti. Aylar, hatta müsaid bir mevsim sürecek bu nakil işini daha çok geciktirmemek kararında idim. Çünkü imân ve azim ne kadar kudretli olursa olsun, hiç olmazsa asgarî silâha ve vasıtaya ihtiyaç vardı. Müstevliler ise Garp Cephemizi bundan mahrum bırakmak kararında idiler. Ankara'daki bazı mahfillerin sâfdil ve aşırı ümitlerine rağmen, ben, Moskova'nın gizli maksadlarını hissediyordum: Ruslar, bize hayatî kudret ve selâh verecek hiç bir ciddî yardımda bulunmazlardı.

Ankara ile ilk ciddî ayrılığımız, taarruz tarihi üzerinde belirdi: Mustafa Kemal Paşayı verdiğim izahatla tatmin etmiştim. Nihayet bana, SON KARAR'ın benim olduğunu anlatan ve kendisinin içinde bulunduğu siyasî müşkülâtı ifade eden şu kısa şifreyi gönderdi :

"— Zat-ı âlinizin en musîb kararı alacağı itminanı içinde muvaffakiyet ve muzafferiyetinize duacı ve ümitvârız, kardeşim."

KARS'IN KURTARILMASINDAN SONRA

Karabekir, Mustafa Kemal'le prensip mutabakatından sonra, talî hadiselere değer vermeden altı cephede birden taarruza geçiyor ve ilk yirmi dört saat içinde çetin ve kanlı savaşlardan sonra, Bolşevik Kurmayının Ermenilerle müştereken yaptıkları tahkimât kırılarak ordumuz ilerlemiye başlıyor. Nihayet, 19 Ekim 1920 de iki taraf, Kars'ın kaderini tâyin edecek savaş için son hazırlıklarını tamamlıyorlar. Karabekir Paşa bu tarihî anı şöyle anlatır :

"— 19 Teşrinievvelde karargâhımı Başkaya mevkiine naklettim. Bu hâkim tepeden düşman mevzilerini hatasız tarassud mümkündü. Karşımdaki tahşidât çok esaslı himmet ve imkânı temsil ediyordu. Fakat mâneviyatımız yerindeydi. On sekiz gün içinde Kars'a kadar dayanmıştık. Şark'ın bu kilit noktasını ele geçirirsek, bütün sevkülceyşî noktalar elimize geçecek idi.

22 - 28 Teşrinievvel arasında kesif topçu düellosu oldu. İki fırka ile ihata hareketine girişeceğimizi tahmin ve tasavvur edemiyen düşmanın dikkatini böylece merkeze çevirdikten sonra o zaman Fırka kumandan ve Miralay olan Halid ve Rüştü Beylere kat'i emri verdim. Cenahtan gece baskınlarına uğrıyan düşman, hangi tarafa aslî kuvveti ile teveccüh edeceğini kararlaştıramadan iki cenahdan ihatayı tamamlamış olduk. 1877 - 1878 Savaşlarında, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hocamın kazandığı Yahniler tepeleri üzerinde kanlı bir boğuşma oldu. Süngü savaşında Mehmetçiklerimiz, ananevî besaletini bir daha isbat ve izhar etti. Karadağ - Arap tabyalarını ele geçiren kıtalarımızı düşman peşipeşine sekiz hücumuna rağmen buradan atamadı. Umumî taarruz zamanının geldiğine karar vererek bütün ihtiyat kuvvetlerini ileri sürdüm. Son mezbuhâne mukavemetini de kırdığımız düşman fecî bozguna uğramıştı. Saat 3.30 da karargâhımı Kars'da kurmuş bulunuyordum. Kara günlerimizin artık çilesini vatanın üzerinden çektiği intiba ve imânı ile, şaşırtıcı neticeli zaferimizi Ankara'ya müjdeledim. Bütün memleket yekvücûd ruh halinde ayaklanmıştı diyebilirim.

Akşama kadar istasyonda karargâhımda toplanan esirler şunlardı : 3 general, 6 miralay (albay), 12 kaymakam (yarbay), 16 binbaşı, 59 yüzbaşı ve mülâzım (teğmen), çok sayıda zabit vekili, sivil memur -ki, bunlar arasında Kars valisi de vardı!- binlerce esir er... Sayılabilen Ermeni - Rus ölü sayısı 1150 idi. Sadece 337 seri ateşli top, ele geçirdiğimiz malzemenin azametini anlatır. Sahra sıhhî hastahanesi ile projektörlere varıncıya kadar tam ve eksiksiz teçhizat, bizim için zafer kadar hayatî idi. Bunlar, Sakaryanın temel malzemesi olmuştur.

Esirler arasında Harbiye Nazırı Araratof ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Vekilof, Kars kale grup kumandanı Primof'un oluşu düşmanın nasıl gafil avlandığını açıkça gösteriyordu. Fakat asıl dikkatdeğeri, esirler arasında Nersesyanof adlı bir de SİVİL NAZIR bulunması idi. Bu zavallı da, Ermenistan topraklarına sokulacak Erzurum ve çevresinin valiliğine geliyormuş!"

KARABEKİR - OHANCIYAN HESAPLAŞMASI

Karabekir, zaferini takip eden gün içinde Ermeni Milletine bir beyanname

neşretti, ve Türkiye halkının Rus sınırları içinde kurulacak bir Ermenistanı iyi bir komşu olarak tanıyacağını, fakat kendi topraklarından bir tek karışını bile fedâ etmiyeceğini, böylesine maceraların nasıl ağıra mal olacağının görülmesi için Kars savaş mıntakasını ibret hasretlisi gözlere açık bulundurduğu ilân etti.

Türk zaferi Ermenistanda derin akisler yapmış, Bogus Nubar "Paşa" nın taraftarı olan mutedillere dayanan Ohancıyan iktidara gelmişti. Birinci Dünya Savaşında, Moskoflarla beraber hareket eden ve Taşnaksütyun'un çete kolu olan Karakin Pastırmacıyan'ın temsil ettiği müfritler, kendilerini kucaklıyan Kızıllarla beraber ağır darbe yemişlerdi.

Ohancıyan, iktidara gelir gelmez, Karabekirden bir mülâkat istedi: Kış ayları gelmiş, Türk kuvvetleri mevsimin ağır şartlarına rağmen Gümrü'yü de kurtarmıştı. Kızıl Ermenilerin **Aleksandrapol (Aleksandr'ın şehri)** adını verdikleri tarihî Gümrü'de, hem Ermenilere, istediği şartlarla sulh şartlarını dikte etmek, hem de geleceğin hadiseleri üzerinde fikir edinebilme ümidi ile Karabekir, Ohancıyan'ı 19 Aralık 1920 de kabul etti. Bu hadiseler cereyan ederken Ardahan ve Artvin de, Kızıllardan kurtarılmıştı. Ne kadar ibretlidir ki, 1944 de aslen Gürcü olan Stalin, iki uydurma TARİH PROFESÖRÜ'nün tezi ile bütün Karadeniz kıyılarımızı isterken, Karabekir'in zaferinin acısını unutmadığını da anlatır ve 1920 hadiseleri için **"— En buhranlı günlerinde Gürcülere revâ görülen Türk zulmü..."** der!.. Onlar, bu kadar yalancı, müfteri ve kindardırlar.

Ohancıyan, yanında otuz sekiz kişilik kalabalık bir heyetle Gümrü'ye gelmişti. Bu gelişden önce sulh şartları tesbit ve Ermenilerce kabul edilmişti. Karabekir, kendisine hâs olan samimiyet içinde Ermeni Nazırlar Reisini kabul etmiş, kendisine, harbi onların emrivâki haline getirmeleri dolayısiyle mecburen kabul ettiğini hatırlatmış, bu açık yüreklilik, kendisinden önceki Ermeni hükümetine Karabekirden daha çok düşman olan yeni Nazırlar Meclisi Reisini mütehassis etmiş, bu duygu ile bugün için de değeri olan "itiraflar" da bulunmuştu: Bütün plânlar, Moskova tarafından ve Ermeni asıllı Karahan'ın eliyle hazırlanmış, Gürcü'lerin Türk Karadeniz kıyılarına inmesini de, aslen Gürcü olan Stalin ısrarla istemişti.

Ohancıyan'ın kanaati şuydu: Eğer kurulmuş olan Ermenistan, Moskova'dan yakasını kurtarabilirse, Türkiye ile tam bir dostluk siyaseti takip edecekti. Ohancıyan da itiraf ediyordu ki, Rusya'daki Ermenilerle, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde asırlarca hür ve huzurlu yaşamış Türk Ermenilerinin ırkî, dinî, hatta millî münasebetleri yoktur. Müşterek bir addan başka bağlılığı ifade etmemesine rağmen, Rusların meharetle istismar ettikleri meseleler, zamanlardır, iki taraf için de huzursuzluk kaynağı olmuştur. Hakikatler anlaşılmıştır. Didişme devresi kapanacak, Batum'u de içine alan Türk sınırı daima itinalı saygı görecektir.

Karabekir, Ohancıyan'la olan konuşmalarının metnini Ankara'ya bildirdi. Ne yazık ki, daha sonra, hududda bazı tashihler yapıldı ve bu arada, Batum elimizden çıktı. Moskova'nın o buhranlı günlerde tehdidkâr vaziyeti böylesine fedakârlıklara Ankara'yı mecbur etmişti.

Karabekir, hatıralarında bu kayıpların acısından derin derin ve elbetteki haklı olarak bahseder.

AMERİKAN HEYETİNİN KANAATI

Başta Morgentav olarak sicilli Türk düşmanlarının Amerikan ileri gelenlerini yanıltmaları sonunda, hailevî ve trajik safhalarıyla mübalâğalandırılan ERMENİ MESELESİ, Amerika'da derin tepkiler yaratmıştı.

Kars'ın kurtuluşundan sonra Karabekir'i ziyaret eden, Amiral Bristol'un özel mümessili Edvard Foks, durumu Amiral'e şöyle bildiriyordu :

"— Tous les Americains â Kars sont bien et l'armée Turque nous donne excellent soin et tous considérations. Nous avons permition de con tinuer. Organisation comme avant. Les soldats Turcs sont bien disciplinés et il n'ya pas eu de massacres.

EDVARD FOKS
district commander
N. E. B. KARS

Türklerin, maruz kaldığı binbir haksızlık ve zulme rağmen, hiç bir mukabeleye tenezzül etmemiş olduğunu tasrih eden bu tesbit, dünya politika âleminde derin tesirler yapmıştı. Karşı tarafın gayretine rağmen metin, basına da intikal etti ve Amerikan Senatosunda, Wilson'a ittiham edici sualler soruldu.

Amiral Bristol'un Ankara ile yakın münasebetler kurması ve Vaşington'un Millî Mücadelemiz lehinde vaziyet alması bu hadiselerden sonradır.

Ohancıyan'ın akibeti, Kızıl telkinlerle zehirlenmiş bir kitlenin mantık ve iyi niyetlerden nasıl mahrum kalacağının ibretli misali olarak hatırlanmalıdır.

Ermeni Nazırlar Heyeti Reisi, evvelâ Erivan'a, sonra Moskova'ya gitmiş, daha sonra Bogos Nubar'la temas etmek üzere Paris'e seyahat etmişti. Bu gidiş, kendisi için verilmiş sert hükmün tatbikine mesned oldu: Ermenilerde, Türklere ve Türk siyasetine karşı aklın ve doğrunun hâkimiyetini asla istemiyen ve kabul etmiyen Moskova, aşırı bir ekibin fedaîlerini tahrik etti, Ohancıyan, Bogos Nubar grubu ile temas ederek, Karabekirle mutabakatı dahilinde iki ülke arasında bir birlik ve dayanışma politikasının esaslarını tesbit edip memleketine dönme hazırlığı içinde iken Paris'te öldürüldü. Her tarafa sızmış olan Kızıl Propoganda, cinayeti, Cemal Paşanın şehadetinde olduğu gibi, mazi hadiselerinin tesiri altında "şahsî" olarak gösterdi.

Bugün ise ortada elbetteki müstakil bir "Ermenistan" değil, Moskova'nın sözde cumhuriyetlerinden bir k u k l a va...

Basın : 24956

iyi plânlanan ve yürütülen
bir reklâm ve tanıtma faaliyeti
bir müessese için
masraf kapısı olmaktan çıkar;
karşılığını kat kat getirir.

BASIN İLÂN KURUMU

Cağaloğlu, Türkocağı Cad. no. 1, kat: 3
Telefon: 27 66 00 - 27 66 01. İstanbul

Tarih — 318

Tarih — 319

(Basın : 10645 - A - 20139)

EN VERİMLİ KUYU

Tarih — 320

(Basın : 11490 — A — 20291)

HER MEVSİMDE

SİZE

akfil

YAKIŞIR